

İRAN'IN NÜKLEER GÜÇ OLMA İDDİASI VE BATI'NIN TUTUMU: ŞAH'A DESTEK, MOLLALARA YASAK*

Mustafa KİBAROĞLU**

Özet

Ağustos 2002'de, gizlice inşa edilen Natanz uranyum zenginleştirme ve Arak ağır su üretim tesislerinin açığa çıkarılmasından bu yana İran'ın nükleer programı uluslar arası siyasette oldukça ihtilaflı bir konu haline geldi. Amerikalı resmi görevliler ve uzmanlar, İran'ın gizli tasarıları olduğunu ve bu tasarılar doğrultusunda İran'ın nükleer kapasitesini nükleer silahlar geliştirmek için kullanacağını öne sürmektedirler. Buna karşın, İranlı resmi görevliler bu suçlamaları reddetmekte ve nükleer programın sadece barışçıl amaçlarla kullanılacağını iddia etmektedirler. Resmi söylem bir tarafa, bir kısım İranlı düşünür, aydın ve bürokratlar İran'ın gerekli imkanlara ve sebebe sahip olduğunu, bu nedenle İran'ın nükleer silah geliştirmeyi ciddi bir şekilde düşünmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Dini liderler ise İran'ın nükleer kapasitesinin silahlandırılması konusunda bir karara varmamış görünüyolar. Ne var ki, İran'ın sahip olduğu nükleer altyapısının gittikçe artan boyutu ve yerli imkanlar geliştirdiğini iddia eden İranlı bilim adamlarının başarıları İran'ı bir nükleer güç, hatta bir de facto nükleer devlet, konumuna yükseltebilir.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Silah, İran, ABD, UAEA, BM

* Bu yazı Doç. Dr. Mustafa Kibaroglu tarafından 2004/2005 akademik yılı boyunca Harvard Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak yaptığı çalışmalar sırasında yazılmış ve The Middle East Journal dergisinin Bahar 2006 nüshasında yayınlanmıştır. Bkz. Mustafa Kibaroglu, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power," *The Middle East Journal*, Bahar 2006, Cilt. 60, No. 2, Middle East Institute, Washington DC, ss. 207-232. Yazı ilk olarak yayınlandığı derginin yazılı izni ile bu dergide yayınlanmak üzere hazırlanmıştır ve Arş. Gör. Eyüp Ersoy (Bilkent) tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

** Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

GOOD FOR THE SHAH, BANNED FOR THE MULLAHS: THE WEST AND IRAN'S QUEST FOR NUCLEAR POWER

Abstract

Iran's nuclear program has become a highly controversial issue in international politics since the August 2002 unveiling of the secretly built uranium enrichment facility in Natanz and the heavy – water production plant in Arak. American officials and experts assert that Iran has secret plans to use its nuclear capabilities to develop nuclear weapons. Iranian officials, however, deny such allegations and claim that they will use their capabilities exclusively for peaceful purposes. Notwithstanding the official rhetoric, some Iranian scholars, intellectuals, and even bureaucrats argue that Iran should seriously consider developing nuclear weapons given that they have the necessary skills and capabilities as well as the reasons to do so. The clerical leaders have supposedly not yet decided about weaponizing Iran's nuclear capability. However, the ever increasing size of Iran's existing nuclear infrastructure, and the achievements of Iranian scientists, who claim to have developed indigenous capabilities, may very well elevate Iran to the status of a nuclear power, even a de facto nuclear – weapons state.

Key Words: Nuclear Weapons, Iran, USA, IAEA, UN

Yıllardır nükleer projelerde görev almış ve devlet yapısının önemli bir parçası haline gelmiş İranlı bürokrat ve bilim adamları arasındaki hakim görüş İran'ın nükleer teknolojiye, hatta silahlara, kesinlikle sahip olması gerektiği şeklindedir. Nükleer silah geliştirmeye görünüşte karşı çıkanlar, uluslararası şartların elverişli olmadığını belirtip beklemeyi tavsiye ediyorlar. İran'ın nükleer tesislerine karşı bir askeri hareket hakkında Amerikalı ve İsraililer tarafından yapılan açıklamalar nükleer silah geliştirilmesini savunanların görüşlerini kuvvetlendiriyor. Ancak, İran'ın kapasitesinin silahlandırılması İran liderliğinin siyasi hesaplamalarına bağlı olacaktır.¹ Bu görüşler temelinde, bu makalenin amacı İran'ın nükleer kapasitesinin bölgesel ve uluslararası barış ve istikrara dair sonuçlarını detaylı bir şekilde tartışmaktır.

¹ Bu görüşler yazarın 2005 Martının ilk haftasında İran'da düzenlenen iki konferans süresince Dr. Kayhan Barzegar ile yaptığı konuşmalarda dile getirilmiştir. Dr Kayhan Barzegar İslami Azad Üniversitesi Bilim ve Araştırma Kampüsünde yardımcı doçent doktordur ve aynı zamanda Tahran'da bulunan Stratejik Araştırmalar Merkezi'nde araştırmacıdır. İki konferanstan ilki İran Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'nce 1-2 Mart 2005'te düzenlenen "Persian Gulf Security" adlı konferans, ikincisi Stratejik Araştırmalar Merkezi'nce 5-6 Mart 2005'te düzenlenen "Nuclear technologies and Sustainable Development" adlı uluslararası konferanstır.

2002 yılında İran'ın nükleer kapasitesi ve niyetleri hakkında İran ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında patlak veren krizi hatırlatmakla başlayalım. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) ile Avrupa Birliği'nin de (AB) müdahil olduğu krizin kısaca gözden geçirilmesi bu aktörlerin kriz karşısındaki konumlarını ortaya koyacaktır.

İran'ın bütünüyle gelişmiş bir nükleer yakıt sistemi geliştirme arzusu yeni değildir. Şah yönetimi altında İran 1970'lerin ortalarından bu yana hatırı sayılır ölçüde nükleer altyapı geliştirmiş ve, belirli ölçüler içerisinde, nükleer sahada bilimsel uzmanlığa ulaşmıştır. Bu nedenle, İran'ın 1960 ve 70'lerde ABD ve Fransa ve (Batı) Almanya gibi başlıca Avrupa devletleriyle stratejik ilişkileri, İran ile bu devletler arasındaki nükleer işbirliğine dikkat çekilerek, tartışılacaktır. Şah yönetimi altındaki İran'ın nükleer alanda elde ettiği kazanımlar 1979 İslam Devrimi'nin getirdiği çarpıcı değişiklikler ile birlikte geçici bir kesintiye uğradı.

İslam Devrimi'nden sonra Batı ile ilişkilerinin bozulmasına rağmen İran kısa zaman içerisinde nükleer projelerini bitirmek için çalışmalarına geri döndü. Fakat, ABD'nin nükleer teknoloji ve malzeme transferini engelleme politikası sebebiyle İran için ciddi sorunlar bulunuyordu. Rusya ve Çin oyuna dahil oldular ve İran'ın kayda değer nükleer imkanlar geliştirmesine yardım ettiler.² Bu makale İran'ın nükleer alanda teknolojik ve bilimsel olarak ilerleme çabalarındaki iniş ve çıkışları dikkatli bir şekilde inceleyecektir.

Bu incelemeyi, İran'ın şu anda sahip olduğu ya da gelecekte sahip olacağı imkanlar ile nükleer silah geliştirme niyetinin olup olmadığına dair bir tartışma izleyecektir. İran'ı yönlendiren saikler ve İran'ın nükleer silah üretmesinin ne kadar zaman alacağı hakkında daha iyi bir fikir sahibi olabilmek için bu makale nükleer projelerle ilişkisi bulunan İranlı bilim adamı, bürokrat ve aydınların görüşlerine yer verilecektir.

Bu makalede, İran'ın olası bir nükleer silah elde etme arzusu göz önünde bulundurulup, İran'ın nükleer sahadaki isteklerini gerçekleştirmesini engellemek için ABD'nin kullanabileceği seçeneklerin muhtemel sonuçları tartışılacaktır. Bunu, Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye ve Türkiye gibi bölgedeki diğer devletlerin İran'ın nükleer imkanlarını dengelemek için nükleer silah elde etmeye çalışıp çalışmayacaklarına dair bir tartışma izleyecektir.

² İran'ın nükleer tesislerinin detaylı bir belgelemesi için Andrew Koch ve Jeanette Wolf'un derlemesine bakınız: Andrew Koch ve Jeanette Wolf, *Iran's Nuclear Facilities: A Profile*, Monterey, CA.: Center for Nonproliferation Studies, 1998. İran'daki bazı tesislerin uydu fotoğraflarını da içeren daha güncel bilgiler için, bakınız: <http://www.globalsecurity.org>.

Bu makaledeki ana tema, İran'ın nükleer silah geliştirmesinin Orta Doğu'daki gerilimleri daha da artırmakla kalmayıp nükleer silahsızlanma rejimine de ciddi bir darbe oluşturacağını öne sürmektedir. Bu makale, 2002'nin sonundan bu yana, ihtilaflarının başlıca noktalarıyla ilgili kendi konumlarını belirtmiş İran ve ABD arasındaki krize bir çözüm bulmak için ne yapılabileceğine dair bir tartışma ile sona ermektedir.

İRAN'IN GİZLİ TESİSLERİNİN AÇIĞA ÇIKMASI VE KRİZ

14 Ağustos 2002'de Washington D.C.'de düzenlenen bir basın toplantısında İran Ulusal Direniş Konseyi'nin ABD ofisi İran'ın çok gizli nükleer projeleri hakkında bilgiler ortaya koydu. Bu projeler Natanz'da inşa edilen uranyum zenginleştirme tesisi ile Arak'ta inşa edilen ağır su üretim tesisleriydi.³ Karmaşık bir teknoloji ile gelişmiş bir uzmanlık gerektiren bu tesislerin keşfi, İran'ın, ABD'nin yaptırımlarına rağmen, 1990'lar boyunca nükleer silah yapımına giden bu iki yolda önemli ilerlemeler sağladığının işaretiydi.

ABD'NİN TEPKİSİ

İran'ın gelişmişlik derecesi, teknolojik uzmanlık seviyesi ile bu tesislerde yapılan çalışmaların gizli doğası ABD'de güçlü tepkilerin ortaya çıkmasına sebep oldu. ABD, İran'ın Natanz'da beyan edilmemiş uranyum zenginleştirme tesisi inşa etme çabalarının bu ülkenin nükleer silah üretmeyi amaçlayan gizli niyetlerinin bir işareti olduğunu açıkça belirtti. Dolayısıyla, ABD'ye göre, İran'ın çabaları Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması'nın (NSYÖA) ruhunun ve 2. maddesinin ihlaliydi.⁴ Amerikalılar sıklıkla aynı antlaşmanın 4. maddesine göre İran'ın sahip olduğu nükleer teknoloji geliştirmeye dair hakların bu devlet tarafından uygulanmasına karşı çıkmaktadırlar.⁵ Bu nedenle, ABD İran'dan uranyum zenginleştirme

³ Basın toplantısının detaylı içeriğini görmek için Global Security'nin internet sitesine bakınız: <http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>.

⁴ Antlaşma'nın 2. maddesi şu şekildedir: Antlaşmaya Taraf nükleer silaha sahip olmayan her Devlet, nükleer silahları veya diğer nükleer patlayıcı araçları yahut bu silahların veya patlayıcı araçların kontrolünü, kimden olursa olsun, doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde devralmamayı; nükleer silahları veya diğer patlayıcı nükleer araçları yapmamayı veya başka şekilde elde etmemeyi ve bu silahların veya patlayıcı araçların yapımı için herhangi bir yardım aramamayı veya almamayı taahhüt eder.

⁵ Antlaşma'nın 4. maddesi şu şekildedir. 1. Paragraf: Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. Maddelere uygun olarak, Antlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanamaz.

2. Paragraf: Bu Antlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş

faaliyetlerini sona erdirmesini talep etti. Buna ilaveten, ABD, İran'ın NSYÖA yükümlülüklerini ihlal ettiğinde cezai yaptırımların uygulanabilmesi için UAEA Yönetim Kurulu'nda bulunan İran'ın nükleer dosyasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) havale edilmesini talep etti.

İRAN'IN SUÇLAMALARA CEVABI

İranlı yetkililer nükleer silah üretmek için gizli tasarıları olduğu ya da NSYÖA yükümlülüklerini ihlal ettikleri gibi suçlamaları reddetti. Nükleer programdaki bazı ilerlemeleri UAEA'ya vaktinde bildirmekte başarısız olduklarını kabul ettiler. Özel görüşmelerde, İranlı resmi görevliler tesisle ilgili tasarım bilgisi dahil bütün verilerin UAEA'ya bildirilmesindeki başarısızlıkta İran'daki iç bürokratik etkenlerin oynadığı role dair bazı açıklamalar yaptılar.⁶ Ne var ki, İranlı resmi görevlilerden bazıları “eğer bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiklerini UAEA'ya bildirselerdi, ABD'nin projeyi bitirmelerine kesinlikle izin vermeyeceğini” iddia ederek “tesisi gizlice inşa etmekten başka seçenekleri olmadığını” ifade ettiler.⁷

İran, uranyum zenginleştirme (“enrichment”) ve plutonyum ayrıştırma (“reprocessing”) dahil çeşitli nükleer projelerini savunmak için NSYÖA'nın 4. maddesine atıfta bulunuyor.⁸ İranlı yetkililer antlaşmadaki hiçbir şeyin üye devletlerin barışçıl amaçlarla nükleer enerji geliştirme hakkını etkilemeyeceğini iddia ediyorlar ve ABD'nin uranyum zenginleştirmeye son verme talebini tamamıyla reddediyorlar. İranlı yetkililer ayrıca İran'ın kendisini Natanz ile ilgili bilgilendirmemesinin bu devletin güvenlik denetimi yükümlülüklerinin “ihlali” değil sadece bir “hata” olduğunu UAEA'nın onayladığını öne sürüyorlar. İhlal suçlamasından akladıklarını ileri süren İranlı resmi görevliler kendilerine NSYÖA'ya taraf olan diğer nükleer silahlara sahip olmayan devletler gibi davranılmasını beklediklerini belirtiyorlar. Arjantin, Brezilya, Japonya ve Belçika gibi devletlerin uranyum zenginleştirme

ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Antlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu Andlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliğini de yapacaklardır.

⁶ Birçok İranlı 5-6 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen “Nükleer Teknolojiler” adlı konferansta bu ve buna benzer görüşler dile getirdiler. En ayrıntılı açıklamalar Büyükelçi Ali Asghar Soltanieh'den geldi. Ali Asghar Soltanieh İran Dışişleri Bakanlığı'nda Uluslararası İlişkiler Genel Müdür Yardımcısıdır ve İran'ın nükleer diplomasisinin tasarlanmasından sorumludur.

⁷ Yazarın Mart 2005'te Tahran'da ve Ocak 2006'da Ankara'da düzenlenen konferanslar süresince İranlı resmi görevli ve düşünürler ile yaptığı konuşmalar. Bu görevli ve düşünürler kimliklerinin gizli kalmasını istediler.

⁸ İran NSYÖA'yı imzalayan ilk devletlerden biri oldu ve *Majlis* (İran Parlamentosu) antlaşmayı yürürlüğe girmesinden bir ay önce Şubat 1970'te onayladı.

ve yeniden işleme imkanlarına sahip oldukları halde nükleer silah geliştirdiklerine dair suçlamalara maruz kalmadıklarına işaret ediyorlar.⁹

UAEA'NIN ROLÜ

UAEA İran'ın nükleer programı hakkındaki tartışmanın büyümesine sebep olarak kritik bir rol oynadı. Natanz ve Arak'taki gizli tesislerin açığa çıkmasından sonra İran hükümetine 31 Ekim 2003 itibarıyla Ek Protokol'ü imzalama çağrısında bulundu.¹⁰ İran Protokol'ü imzalamayı kabul etmeseydi, Yönetim Kurulu'ndaki dosyası BM Güvenlik Konseyi'ne havale edilebilirdi.

İran'ın beyan edilmemiş nükleer tesislerinin açığa çıkmasından bu yana UAEA Başkanı Muhammed El Baradei ve bir grup müfettiş İran'a birçok ziyaretlerde bulundular ve Tahran yakınlarındaki Parchin'de bulunan askeri üssün bazı kısımları da dahil olmak üzere önceden belirlenmiş ve şüpheli alanlarda ayrıntılı teftişler gerçekleştirdiler. O zamandan bu yana, Ajans tarafından yayımlanan raporlar silsilesi "İran'ın Kasım 2003'e kadarki uygulamalarının İran'ın Güvenlik Denetimi Antlaşması'na uyma yükümlülüklerinde birçok ihlallere sebep olduğunu ama o zamandan beri, İran'ın bu ihlalleri düzeltilmesinde ve Ajans'ın İran'ın açıklamalarının birçok yönünü doğrulama yeteneğinde iyi ilerlemeler kaydedildiğini" ileri sürdü.¹¹

UAEA 2005 boyunca meselenin üzerinde durmaya devam etti. 1 Ağustos 2005'te İran, İsfahan'da bulunan dönüşüm tesisinde uranyum dönüştürme faaliyetlerine tekrar başlamak için bir karar aldığı UAEA'ya bildirdi. 10 Ağustos'ta tesisteki işlem hatları üzerindeki mühürleri kaldırdı. UAEA İran'ı zenginleştirme ile ilgili faaliyetlere bütünüyle askıya alması

⁹ İran'ın resmi konumunu ifade eden başlıca noktaların kısa ve çok yönlü açıklaması Tahran merkezli Stratejik Araştırmalar Merkezi tarafından yayınlanan bir dergide bulunabilir. Bakınız: "Peaceful Nuclear Activity and Our Constructive Interaction with the World: An Interview with Dr. Hassan Rohani," *National Interest*, Cilt. 1, No. 1 (Kış 2005), s. 5-21.

¹⁰ 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'taki nükleer denetlemeler ile Güney Afrika'nın nükleer silah kapasitesinin tasfiyesinden elde edilen tecrübe doğrultusunda UAEA Yönetim Kurulu NSYÖA'nın doğrulama mekanizmasını güçlendirmek amacıyla 1993'te 'Programme 93+2' adı verilen bir çalışma başlattı. 1995 Kasım'ında sonlandırılan bu çalışma UAEA tarafından INFCIRC/540 adıyla kabul edildi. Bu çalışma Ek Protokol olarak da bilinir. 1971'de taslağı yapılan ve UAEA ile Güvenlik Denetimi Antlaşması imzalayabilmek için NSYÖA'na taraf olan tüm nükleer silaha sahip olmayan devletler tarafından kabul edilmesi gereken Model Protokol INFCIRC/153'ün aksine Ek Protokol'e taraf olmak zorunlu değil. Ek Protokol ve İran'ın nükleer programı bağlamında Ek Protokol'ün sonuçları hakkında bakınız: Chen Zak, *Iran's Nuclear Policy and the IAEA: An Evaluation of Program 93+2* (Washington D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 2002). Ayrıca bakınız: Theodore Hirsch, "The IAEA Additional Protocol: What It Is and Why It Matters," *The Nonproliferation Review*, Cilt.11, No. 3 (Güz-Kış 2004), s. 140-166.

¹¹ Bakınız: "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran," Resolution Adopted by the Board 29 Kasım 2004 (GOV/2004/90), s. 1.

konusunda vakit kaybetmeksizin uyardı ve sökülen mühürleri tekrar yerleştirdi.¹² UAEA'nın talepleri konusunda İran'ın tutumunda bir değişiklik olmaması sebebiyle müteakip kararda Ajans, bazı önemli ve tamamlanmamış konuları aydınlatabilecek bir konumda olmadığını ve İran'ın tamamen şeffaf olmasının zorunlu olduğunu kaydetti. Ajans ayrıca, İran'ın niyetleri konusunda emin olmadığını ve İran'ın nükleer programı ile Ajans'ın silahların yayılması anlayışı arasında devam eden boşluklardan endişe duyduğunu belirtti.¹³ UAEA Yönetim Kurulu'nun tüm yeniden işleme ve zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerinin askıya alınıp bu durumun sürdürülmesi doğrultusunda İran'a yaptığı mükerrer çağrılara rağmen İran'ın tavrı değişmedi. Bu nedenle, UAEA, bölünebilir nükleer madde üretim kapasitesi geliştirme niyetlerine dair bir güven eksikliği bulunduğunun İran'ın anlaması çağrısında bulundu. Akabinde, Yönetim Kurulu, Başkan El Baradei'den İran hakkındaki kararların uygulanmasına dair bir rapor sunmasını ve bu raporun Mart 2006 Kurul toplantısından sonra BMGK'ye havele edilmesini talep etti.¹⁴

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GİRİŞİMİ

Ekim 2003'te, UAEA Başkanı'nın İran'ın Ek Protokol'ü imzalaması için belirlediği nihai tarihin arifesinde, AB'nin başlıca üyelerinden Almanya, İngiltere ve Fransa'nın dışişleri bakanları Tahran'a tarihi bir ziyaret gerçekleştirdiler. O zamandan bu yana, sivil nükleer reaktörlerde kullanılmak üzere uranyumu zenginleştirme hakkına sahip olduğunu öne süren İran ile İran'ın yakın zaman içerisinde bir *de facto* nükleer silah sahibi devlet olacağını ve bu nedenle İran'ın zenginleştirme faaliyetlerini sona erdirmesi gerektiğini savunan ABD arasındaki anlaşmazlığa uygulanabilir bir çözüm bulma amacıyla 'AB Üçlüsü' ile İran düzenli aralıklarla bir araya geldiler.

15 Kasım 2004'te AB Üçlüsü ile İran geçici bir antlaşmaya vardılar: İran, kendi isteği ile, yaklaşık bir yıldan beri askıya alınmış olan nükleer faaliyetlerine bir süre daha başlamamaya karar verdi. Bu faaliyetler, gaz santrifüjleri ve parçalarının üretimi ve ithali ile plütonyum ayırıştırma çalışmaları dahil tüm zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini kapsıyordu.¹⁵ Ayrıca, İran ve AB Üçlüsü, zenginleştirmeyi askıya almanın

¹² Bakınız: "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions," Resolution Adopted by the Board 11 Ağustos 2005 (GOV/2005/64), s. 1.

¹³ Bakınız: "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran," Resolution Adopted by the Board 24 Eylül 2005 (GOV/2005/77), s. 2.

¹⁴ Bakınız: "Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran," Resolution Adopted by the Board 4 Şubat 2006 (GOV/2006/14), s. 2-3.

¹⁵ İran, Ekim 2003'te, kendi rızası ile ve geçici olarak, UAEA'nın henüz sonuçlanmamış konuların çözümünde önemli rol oynayan teknik doğrulama faaliyetlerini kolaylaştırmak için zenginleştirme faaliyetlerini askıya almaya karar verdi. Çözüm bekleyen konular, Natanz'da

yasal bir yükümlülük olmadığını ve İran'ın NSYÖA'dan kaynaklanan, ayrımcılık olmaksızın uygulanabilecek hakları olduğunu vurguladılar.¹⁶ Bu yolla, AB, uluslararası sorunlara çözüm bulmak için askeri güce başvurmak yerine diplomasiyi kullanma politikasına sadık kaldı. Fakat, ABD bu girişimi bir 'vakit kaybı' olarak gördü ve AB'nin İran'a nükleer silah yapmak için zaman verdiğini ifade etti.

Başlıca iki nedenden ötürü İran ile AB Üçlüsü arasındaki müzakereler 2005 baharında kesintiye uğradı. Birincisi, zenginleştirme ile ilgili faaliyetlerini kendi rızası ile askıya alması karşılığında İran'ın iktisadi ve siyasi beklentilerini AB'nin tamamen karşılamakta yetersiz kalışının tasdik edilmesiydi. İkincisi, İran'da yaklaşmakta olan başkanlık seçimleriydi. AB, ilk olarak, İran'da kimin başkan olacağını ve nükleer programla ilgili İran'ın politikasında bir değişiklik olup olmayacağını görmek istedi. Mahmut Ahmedinecat'ın başkan seçilmesi, İsrail hakkındaki sert açıklamaları ve zenginleştirme faaliyetlerine geri dönme düşüncesine bağlılığı AB için müzakere masasına geri dönmeyi çok zor hale getirdi. AB, kendi içerisindeki bir dizi görüşmeden sonra, ABD'ye danışarak, İran'ın nükleer dosyasını BM Güvenlik Konseyi'ne götürmesi için UAEA'ye yolu açtı.

ŞAH DÖNEMİNDE İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMI VE ABD'NİN ROLÜ

İran'ın nükleer bilim ve teknoloji ile olan tanışıklığı, ABD'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, iktisadi, askeri ve teknik alanlarda İran'a yaptığı yardımları artırdığı yıllara dek gider.¹⁷ Bunlar, ABD'nin yeni gelişen nükleer piyasadaki payını artırmak istediği yıllardı. 1957'de, güçlenen ilişkilerin bir parçası olarak, ABD ve İran, iki yıl süren müzakereler sonrasında Atomun Sivil Kullanımına Dair İşbirliği Antlaşması'nı imzaladılar.¹⁸ Sonuç olarak, American

gizlice inşa edilen deneme ölçeğindeki bir uranyum zenginleştirme tesisinden alınan örneklerde Ajans'ın zenginleştirilmiş uranyum kalıntılarına dair elde ettiği bulgulardan kaynaklanmaktaydı. İranlı yetkililer, düşük oranda zenginleştirilmiş uranyum (LEU) ile birlikte yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyumun (HEU) orada bulunmasına üçüncü bir ülkeden ithal edilen ama asla çalıştırılmamış santrifüjlerden kaynaklanan bir kirlenmenin sebep olduğunu ileri sürdüler. Yazarın, 24 Temmuz 2005'te Hiroşima'da düzenlenen "60 Years After Hiroshima and Nagasaki" adlı 55. Pugwash Konferansı ile 16 Kasım 2005'te Ankara'da düzenlenen "Iran's Nuclear Program" adlı panel süresince Büyükelçi Ali Asghar Soltanieh ile yaptığı konuşmalar.

¹⁶ Bakınız: "Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004," INFCIRC/637, Kasım 26, 2004, s. 3.

¹⁷ ABD-İran ilişkilerinin detaylı bir analizi için, bakınız: Kenneth M. Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, New York: Random House, 2004.

¹⁸ "Atoms for Peace Agreement with Iran," Department of State Bulletin, No. 36, 15 Nisan 1957; iktibas eden eser: Muhammad Sahimi, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United

Machine and Foundry şirketi Eylül 1967’de havuz tipi 5 MW üretim kapasiteli bir reaktörü İran’a teslim etti.¹⁹ Aynı zamanda, Batı Avrupa ve ABD’de eğitim gören yüzlerce İranlı öğrenci ile birlikte İran’ın bilimsel altyapısı sürekli bir gelişme kaydediyordu. Ayrıca, yurtdışı stajyer programlarıyla İranlı teknisyenler becerilerinde ustalaşıyorlardı. 1970’lerde, İran’a ciddi bir yetişmiş bilim adamı ve teknisyen akışı vardı. 1974’te, Şah nükleer güç programını ilan ettiğinde, nükleer araştırma ve teknoloji bölümleri kuran İran üniversiteleri ile birlikte ülkede nispeten iyi bir bilimsel temel oluşmuştu.²⁰

Başkan Richard Nixon’ın Mayıs 1972’de Tahran’a yaptığı tarihi ziyaret, İran’ın nükleer sahada ABD ile yaptığı işbirliğine ivme kazandırdı. Ziyaret, 1969 “Nixon Doktrini” ile başlayan Basra Körfezi’ndeki güç ilişkilerindeki temel değişimin sonucuydu. Bu doktrin, “ABD’nin, kendi bölgelerinin istikrar ve güvenliğini temin etmek amacıyla bölgesel olarak etkili devletler tarafından başlatılan girişimlere özel bir önem verme niyetini” özetliyordu.²¹ Nixon Yönetimi, bölge üzerindeki Sovyet tasarılarını caydırmak için Şah’ın gücünü artırmayı istiyordu.²²

1973 Arap-İsrail savaşını takiben petrol fiyatları bir gecede dört katına çıktı.²³ Bu muazzam para akışı, Şah’a nükleer enerji projelerinin kapsamını genişletme imkanı verdi. Mart 1974’te, Şah, “mümkün olan en kısa sürede” 23 000 MW(e)’lik nükleer enerji kapasitesi geliştirme tasarılarını açıkladı.²⁴ Şah, bu amaca ulaşmak için aynı yıl içerisinde İran Atom Enerji Ajansı’nu (İAEK) kurdu. Mayıs 1974’te, İran’da çokuluslu uranyum zenginleştirme ve yeniden

States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure,” *Payvand’s Iran News*, 22 Kasım 2004, s. 2, <http://www.payvand.com>.

¹⁹ Bakınız: “US Supplied Nuclear Material to Iran, September 1967 to May 1976,” Non-Classified, Chart State, *Digital National Security Archives*, bundan böyle DNSA (Item Number IR03551), Washington D.C., 29 Ocak 1980, s. 1. Arşivlere şu siteden erişilebilir: <http://www.nsarchive.chadwyck.com>.

²⁰ Bakınız: Akbar Etemad, “Iran”, Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy: Prospects and Problems*, Oxford: Clarendon Press, 1987, s. 203-227.

²¹ Public Papers of the Presidents: Richard Nixon, 1969, s. 544-548; iktibas eden eser: “The Evolution of the US-Iranian Relationship: A Survey of US-Iranian Relations, 1941-1979,” Top Secret, Report State, *DNSA* (Item Number IR03556), Washington D.C., 29 Ocak 1980, s. 44.

²² Kurmayları Başkan’a “ABD’nin, Basra Körfezi’nin güvenliği için büyük sorumluluk sahibi bir İran öngördüğüne Şah’ı ikna etmesi” tavsiyesinde bulundular. “Visit of Richard Nixon to the Empire of Iran, May 1972 – Issues and Talking Points,” Secret, Briefing Book State, *DNSA* (Item Number IR00767), Washington, D.C., 12 Mayıs 1972, s. 2.

²³ ABD’nin İsrail’e ve İsrail’in Yom Kippur savaşında devam eden işgaline sağladığı lojistik destek, petrol zengini monarşiler de dahil olmak üzere Arap halkları arasında fazlasıyla öfke ve hıncım ortaya çıkmasına sebep oldu.

²⁴ İran’ın nükleer reaktörler kurma niyetine dair ilk açıklama, İran Su ve Enerji Bakanlığı’nın İran’ın güneyinde bir nükleer santral kurma amacıyla fizibilite çalışmalarına başladığı 18 Aralık 1972 tarihinde yapıldı. Bkz. *Tehran Magazine* (18 Mart 1974), s. 2; iktibas eden eser: Sahimi, “Iran’s Nuclear Energy Program. Part V,” s. 2.

işleme tesisleri kurma konusunda İranlı yetkililerle görüşmek için ABD Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı Tahran'ı ziyaret etti. Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'in Kasım 1974'teki ziyaretiyle işbirliğinin kapsamı daha da genişletilebilirdi. 3 Mart 1975'te, İran ve ABD, toplam kapasitesi 8.000 MW(e) olan sekiz nükleer reaktörün inşası için \$15 milyar tutarında bir antlaşma imzaladılar.²⁵

ABD'nin İran'ın nükleer programına yaptığı yatırımlara ek olarak, İran ABD'deki bir uranyum zenginleştirme tesisine \$2.75 milyar tutarında yatırım yapmayı teklif etti.²⁶ ABD, tercihen çokuluslu bir tesis olmak üzere, İran'da kurulacak kullanılmış nükleer yakıtı yeniden işleyecek bir tesise İranlıların yatırım yapmasına müsaade etmeye eşit derecede istekliydi. Bu gelişmelere paralel olarak, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü, İranlı nükleer mühendislere eğitim sağlamak amacıyla İran'la bir sözleşme imzaladı.

Carter Yönetimi İran ile işbirliği politikasını sürdürdü. 12 Nisan 1977'de, İran ve ABD, nükleer güvenlik sahasında işbirliği ve nükleer teknoloji değişimi konularında bir antlaşma imzaladı. Başkan Carter, 31 Aralık 1977 ile 1 Ocak 1978 tarihleri arasında Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaretinde İran ile yeni bir antlaşmaya vardı. Bu antlaşmaya göre, ABD, kullanılmış nükleer yakıtı yeniden işlemesi için İran'a "En Çok Kayırılan Ülke" statüsünü verdi. Nihayet, 10 Temmuz 1978'de ABD-İran Nükleer Enerji Antlaşması Tahran'da imzalandı. Bu antlaşma, nükleer enerji sahasındaki işbirliğini kolaylaştıracak ve nükleer teçhizat ve malzemelerin İran'a ihracını ve naklini denetleyecekti.²⁷

AVRUPALILARLA NÜKLEER İŞBİRLİĞİ

Fransa ve Almanya da, 1970'lerde İran'ın nükleer altyapısının genişlemesinde ve İranlı uzman ve bilim adamlarının yetişmesinde kayda değer bir rol oynadılar. 1974'te, İran, Fransız şirketi Framatome ile iki adet 950 MW(e)'lik basınçlı su reaktörünün inşası için sözleşmeler imzaladı ve alan

²⁵ Ford Yönetimi teklifi kabul etti ve yakıt üst sınırını İran'ın ABD'li tedarikçi firmalardan almayı planladığı nükleer reaktörlerin ortalama sayısını yansıtabilecek bir biçimde saptamaya karar verdi. Antlaşma ABD adına Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile İran adına Maliye Bakanı Houshang Ansari tarafından imzalandı. Bkz: Sahimi, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V," s. 4.

²⁶ Bkz: "US-Iran Nuclear Cooperation," National Security Decision Memorandum 292, National Security Council, Washington, President Gerald R. Ford's Presidential Documents, 22 Nisan 1975, <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm292a.htm>, s. 1.

²⁷ ABD-İran Antlaşması, 10 Mart 1970'te kabul edilen "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması" genel çerçevesi içerisinde Kongre'ye sunulan ikili antlaşmaların ilki olabilirdi. Fakat, Şubat 1979 İslam Devrimi, ABD ile İran arasındaki tüm nükleer işbirliğini durdurdu. Bakınız: "Iran: The US-Iran Nuclear Energy Agreement," Confidential, Briefing Paper State, DNSA (Item Number IR01605), Washington DC, 20 Ekim 1978, s. 1.

hazırlama çalışmaları Darkhovin’de başladı. İran, 1975’te, Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya’nın ortak girişimi olan uranyum zenginleştirme şirketi Eurodif’in yüzde 10 hissesini satın aldı.²⁸ Bu sözleşmelerle bağlantılı olarak, nükleer mühendislik, nükleer fizik ve ilgili dallarda bilgi ve yeteneklerini geliştirmek amacıyla önemli sayıda İranlı öğrenci, bilim adamı ve teknisyen Fransa’ya gitti.

Diğer taraftan, İran ve Almanya, İran’da altı adet nükleer güç reaktörü kurulması için 1976’da bir anlaşmaya vardılar. Her biri Siemens 1.300 MW(e) reaktörlerini içerecek olan ilk iki santral German Kraftwerk Union (KWU) tarafından Buşehr’de inşa edilecekti. İran, ayrıca, 1976 yılında Almanya ile nükleer yakıt sözleşmeleri imzaladı.²⁹ İran’a uranyum zenginleştirme teknolojisi satılmasına dair Almanya ile İran arasında görüşmeler de vardı.³⁰ İlaveten, İranlı bilim adamlarını Almanya’da eğitmek için tasarlanmış büyük bir program mevcuttu.³¹

İSLAM DEVRİMİ’NDEN SONRA İRAN’IN NÜKLEER PROGRAMI

Devrim, dış ilişkiler ve güvenlik politikaları ile ilgili olarak İran’ın dünya siyaset sahnesindeki yöneliminde çarpıcı bir değişikliğe sebep oldu: Tahran’daki ABD Büyükelçiliği’nde meydana gelen “Rehine Krizi”’den sonra, İran, ABD’nin bir müttefiki olarak görülemezdi.³² Aksine, 1979’dan sonraki İran-ABD ikili ilişkilerinin doğasını en iyi tanımlayan ifade “husumet” olabilir. ABD, nükleer alanda İran ile işbirliğini sonlandırmakla kalmayıp nükleer teknolojiyi İran’a nakletmemeleri için diğer ülkelere baskı uygulayarak bir “engelleme politikası” takip etti.

DEVİRİM’İN İLK YILLARI: “NE DOĞU, NE BATI”

²⁸ İran’ın Eurodif ile yaptığı sözleşme %3 oranında zenginleştirilmiş 270 ton civarında uranyumun tedarik edilmesini belirtiyordu. Bakınız: Frank Barnaby, *How Nuclear Weapons Spread: Nuclear-Weapon Proliferation in the 1990s*, London: Routledge, 1993, s. 114-117.

²⁹ Bkz: Haleh Vaziri, “Iran’s Nuclear Quest: Motivations and Consequences,” Raju G. C. Thomas, ed., *The Nuclear Non-Proliferation Regime*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986, s. 311.

³⁰ Barnaby, *How Nuclear Weapons Spread*, s.114.

³¹ Alman Dış İlişkiler Konseyi’nde kıdemli araştırmacı olan Prof. Erwin Haeckel’e göre, Alman üniversitelerinde nükleer fizik ve nükleer mühendislik okuyan yüzlerce İranlı öğrenci bulunuyordu. 25-27 Şubat 2005’te Berlin’de düzenlenen “Germany and Nuclear Nonproliferation” konferansı süresince Prof. Erwin Heckel ile yapılan mülakat.

³² 4 Kasım 1979’da, İranlı milisler ve öğrenciler, Tahran’daki ABD Büyükelçiliğini basıp 70 civarında Amerikalı diplomat ve sivil rehini aldılar. 24 Nisan 1980’de ABD başarısız bir kurtarma hareketi düzenledi. Başkan Reagan’ın göreve başladığı gün olan 24 Ocak 1981 tarihinde rehinelere serbest bırakıldı.

Devrimci İran'ın dış politikasına rehberlik eden temel ilke İmam Humeyni'nin şu sloganıydı: "Na Sharq, Na Gharb, Faqat Jumhuri-ye Islami" – "Ne Doğu, Ne Batı, Sadece İran İslam Cumhuriyeti".³³ Devrim'in ilk yıllarında, nükleer projeler de dahil olmak üzere Batılı olan hemen hemen her şey reddedildi. 1 Şubat 1979'da, Ayetullah Humeyni'nin sürgünden Tahran'a dönmesi, İran'ın iç ve dış politikalarında kısa ama yoğun bir *modernleşme karşıtı* safha açılmasını beraberinde getirdi.

Dini liderler, sivil ve askeri altyapının hızla modernleştirilmesini İran'ın petrol gelirleriyle finanse etmeyi öngören Şah'ın planlarını reddettiler. Gerçekte de, petrol ihracını azalttılar, Şah tarafından satın alınan Amerikan askeri donanımının bakımsızlığa terk edilmesine izin verdiler, şüphe duyulan muhaliflerin askeri kuvvetlerini tasfiye ettiler ve İran'ın nükleer projelerinde çalışmış birçok bilim adamının ülkeden ayrılmasını engellemediler.³⁴

İran Atom Enerjisi Kurumu (İAEK) düşünüldüğünde, bu kurumun içerisindeki her şeyi imha etmeye yönelik bir eğilim bulunuyordu ve, uzman ya da değil, herkesin mesele hakkında söyleyecek bir sözü vardı. İAEK'nin içindeki ve dışındaki Devrim'in yıkıcı güçleri, hemen hemen tüm projeleri kesintiye uğratmayı başardı; tüm önemli projeler ya iptal edildi ya da rafa kaldırıldı.³⁵

NÜKLEER PROGRAMI CANLANDIRMAYA DAİR TEŞEBBÜSLER: HEM DOĞU HEM BATI

Irak'ın İran'a saldırısı, özellikle Basra Körfezi'ndeki petrol rafinerilerine ve limanlara yapılan ağır hava saldırıları, modern askeri teknolojinin, hususiyetle kitle imha silahlarının, savaşın gidişatını kati surette etkileyebileceğini dini liderlere gösterdi. İran-Irak Savaşı'nın ilk 4-5 yılı, dini liderler için, modern askeri teknolojinin değerini sergileyen bir süreçti. Böyle bir teknolojinin, hatta nükleer silah kapasitesinin, kullanımı, Irak'ın İslam Cumhuriyeti'ne yaptığı ilk saldırıyı caydırabilir ve uluslararası savaş kurallarını göz ardı edebilirdi. Dini liderlerin bakış açısıyla, Reagan Yönetimi, onların hegemonik arzularına karşı çıkmakla kalmamış, Irak'ın Baas Rejimi ile de İran'ı mağlup etme amacıyla işbirliği yapmıştır. İslam Cumhuriyeti nükleer silahlara sahip olsaydı, ABD, donanmasını Basra Körfezi'ne gönderme ve İranlılarla çatışma konusunda iki kez düşünebilirdi.³⁶

³³ Sloganın Farsça biçimi Haleh Vaziri'den iktibas edilmiştir. Haleh Vaziri'nin bölümüne bakınız: "Iran's Nuclear Quest," s. 314.

³⁴ Vaziri, "Iran's Nuclear Quest," s. 316.

³⁵ Etemad, "Iran," s. 214.

³⁶ Vaziri, "Iran's Nuclear Quest," s. 316.

Devrim sonrası süreçte ortaya çıkan enerji krizi, İranlı üst düzey dini liderlerin nükleer projelere karşı olan tavırlarının değişmesinde önemli bir etkendi. Enerji santrallerinin inşasına öncelik verildi. Dini liderler, İAEK'yi tahrip ederek "altın yumurtlayan kazı öldürdüklerinin farkına vardılar".³⁷ Dini liderler, German Kraftwerk Union ile var olan meseleleri çözecek ve Buşehr nükleer enerji santrali inşasını yeniden başlatacak yeni bir başkan ile kurumu canlandırmaya karar verdiler. Muhtemelen ABD baskısının bir neticesi olarak, Alman şirket teklifi reddetti. Ne de Fransız şirketi Framatome, Darkhovin'de 950 MW(e)'lik iki reaktör inşası ile İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nin inşasını kabul etti. Başkan Haşemi Rafsancani, bu noktada Batı'nın hassas nükleer teknolojiyi İran'a vermeyeceğinin farkına vardıklarını belirtiyordu.³⁸

İran, dolayısıyla, Pakistan, Arjantin, İspanya, Çekoslovakya, Çin ve Sovyetler Birliği gibi öteki potansiyel tedarikçilere yöneldi. 1987 yılında, Tahran Yönetimi, Pakistan ile bir nükleer işbirliği antlaşması imzaladı. Antlaşmaya göre, 39 İranlı nükleer bilim adamı ve teknisyen, Pakistan'ın nükleer tesis, reaktör ve laboratuvarlarında nükleer konulardaki bilgi ve becerilerini iletileceklerdi.³⁹ Aynı yılın Mayıs ayında, İran, %20 oranında zenginleştirilmiş uranyumun tedariki ve İranlı bilim adamlarının Jose Balaserio Nükleer Enstitüsü'nde eğitim görmesi için Arjantin'le \$5.5 milyon tutarında bir antlaşma imzaladı.⁴⁰ İran'ın nükleer sahalarındaki çalışmaları yeniden başlatmaya yönelik amansız çabaları sonuç vermedi.⁴¹ Dolayısıyla, Çin ve Rusya nükleer yardım için elverişli alternatifler olarak ortaya çıktılar.

İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi, 1984 yılında, Irak'la yapılan savaşın ortasında, açıldı. Bu, İslam Cumhuriyeti'nin Şah rejiminden miras kalan nükleer arzuları takip etme kararlılığının bir göstergesiydi. Çin yardımıyla, uranyum zenginleştirmek için ziyadesiyle önemli yakıt üretilmesi ve dönüştürme tesisleri İsfahan'da inşa edildi. 1991'de, Çin ve İran, İran'ın

³⁷ Dr. Akbar Etemad şunları kaydediyor: "...hatta bazı hükümet görevlileri Buşehr nükleer enerji santrali projesini iptal edenleri açıkça suçladılar. Enerji kesintilerinin sebeplerinden birinin, hükümetin projeyi uygulamadaki başarısızlığı olduğu söyleniyordu." Bu projenin 1980'lerin başında tamamlanması bekleniyordu.

³⁸ Rafsancani, bu ifadeyi, 6 Mart 2005'te Tahran'da toplanan "International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development" adlı konferansın kapanış oturumuna yaptığı konuşmasında belirtti. Yazar, Başkan'ın konuşmasında hazır bulunuyordu.

³⁹ Vaziri, "Iran's Nuclear Quest," s. 318.

⁴⁰ Etemad, "Iran," s. 216.

⁴¹ Bu zaman zarfında, Irak Hava Kuvvetleri Buşehr santraline, ciddi yapısal hasara yol açan birçok saldırı gerçekleştirdi. Irak bombardımanları, 24 Mart 1984, 12 Şubat 1985, 4 Mart 1985, 12 Temmuz 1986, 17 Kasım 1987, 19 Kasım 1987 ve 19 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirildi. Bakınız: Anthony H. Cordesman, *Iran and Nuclear Weapons*, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2000, s. 7.

Çin'den 20 MW'lık bir araştırma reaktörü temin edeceğini açıkladılar.⁴² 1992 Eylül ayında, Cumhurbaşkanı Rafsanjani Çin Devlet Başkanı Jian Zeming ile 330 MW(e)'lik bir ya da iki reaktörün alımı konusunda görüştü. Bu gibi bir reaktörün alımı konusunda varılan bir ön antlaşma, İran Savunma Bakanı'nın Pekin'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında duyuruldu. Bu duyuru, derhal, ABD'nin satışı yapmama konusunda Çin'e itiraz etmesine yol açtı ve satış ertelendi.

İran ayrıca, 1980'lerin sonunda Rusya ile bir takım görüşmelerde bulundu ve hatta nükleer sahada işbirliğini prensipte kabul etti. Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen Nükleer teknolojiler Konferansı'nda Başkan Rafsanjani, girişimi kendisinin başlattığını ve Buşehr nükleer santralının tamamlanması konusunda Rusya Devlet Başkanı Gorbacev ile konuştuğunu ifade etti. Ne var ki, antlaşmaları Sovyetler Birliği'nde komünist rejimin çökmesiyle ertelendi. Başkan Rafsanjani şöyle diyordu: "Rusya, Buşehr'i altı yılda bitirmesi için İran'ı destekleyecekti ve sıfırdan başlayacaklarını söylediler, ve biz tamam dedik."⁴³ 8 Ocak 1995 tarihinde Tahran'da, Rusya ile İran arasında bir Nükleer İşbirliği Antlaşması imzalandı. Rusya, Buşehr nükleer enerji reaktörü 1 No'lu Blok'un inşasını tamamlamayı ve her yıl 10-20 kadar yüksek lisans ve doktora öğrencileri ile İAEK'nin bilimsel kadrosunu Rus akademik kurumlarında eğitmeyi kabul etti.⁴⁴ Rus-İran nükleer antlaşması yaklaşık \$1 milyar tutarındaydı ve başlangıçta, Rus yapımı iki VVER-1000 reaktörlerinden ilkinin 2001 itibarıyla çalışmaya hazır hale geleceği planlanmıştı.

İAEK'den Dr. Asadullah Sabouri, bu bağlamdan şunları diyor: "300 İranlı mühendis ve 400 teknisyen ile Buşehr nükleer tesisindeki ilk reaktör Aralık 2006'da faaliyete geçecektir. Rusya ve UAEA ile yakın işbirliği neticesinde güvenlik tutanaklarının yeniden incelenmesi, sismik tehlike değerlendirmesi, tasarım belgelerinin yeniden incelenmesi, kalite yönetim sistemlerinin kuruluşu ve reaktörün fiziksel korunması alanlarında İran'ın [nükleer faaliyetleri] düzenleyici altyapısı genişletilmiştir."⁴⁵ İran'da, nükleer

⁴² Her iki ülke de, reaktör temininin yalnızca barışçıl amaçlar için tasarlandığını vurguladılar ve İran, UAEA güvenlik denetimlerine izin verdi. Monterey, CA, ABD'de bulunan Monterey Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü Yayılmanın Önlenmesi Çalışmaları Merkezi'nin Nükleer Tehdit Girişimi'nin ("Nuclear Threat Initiative") sitesi için, bakınız: <http://www.nti.org/db/china/ncaorg.htm>.

⁴³ Rafsanjani'nin 6 Mart 2005 tarihinde Tahran'da düzenlenen Nükleer Teknolojiler Konferansı'ndaki konuşması.

⁴⁴ Nükleer İşbirliği Antlaşması'nın tam metninin İngilizce çevirisi bulunabilir: Michael Eisenstadt, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*, (Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy, 1996), s. 106-107.

⁴⁵ 5 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen "International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development" adlı konferans esnasında, "Iran's Peaceful Nuclear Program: Requirements and Imperatives" adıyla düzenlenen panelde Dr. Sabouri'nin yaptığı sunumdan yazarın aldığı notlar.

sahadaki eğitim seviyesi ile ilgi Shahid Behesti Üniversitesi'nden Dr. Mahmood Reza Aghamiri'nin söyledikleri ise şunlar: “hali hazırda, İran üniversitelerinde nükleer alanda 45 bölüm bulunmaktadır ve orta ve uzun vadede 80 bölüm daha açılması için planlar mevcuttur. Gelecekte sayısı 15'e çıkacak 8 nükleer araştırma merkezi vardır. Ve nükleer sahada (çoğunluğu mühendis) 450 lisansüstü ve doktora öğrencileri bulunmaktadır; bu sayı gelecekte 1.500'e çıkacaktır.”⁴⁶

İRAN'IN SAIKLERİ VE NİYETLERİ

İran'ın gelişmiş ve tüm ayrıntıları düşünülmüş bir nükleer altyapı oluşturma çabaları basit ama oldukça ehemmiyetli sorular akla getiriyor: İran nükleer silah üretmeyi mi amaçlıyor? Eğer öyleyse, neden ve ne zaman? Bu soruları cevaplamak kolay değil. Bir yaklaşım, büyük ölçekli nükleer programlarından ne beklediklerini, neyi bir tehdit olarak algıladıklarını, nükleer silahlar hakkında ne düşündüklerini hakkında ne düşündüklerini öğrenmek için İranlı uzmanlar, bilginler ve resmi görevliler ile konuşmaktır.

İRAN'IN NÜKLEER PROGRAMINDAN BEKLENTİLERİ

Iranian Journal of International Affairs editörü Dr. Saeed Khatipzadeh şunları ifade ediyor: “Nükleer kulübe kabul edilmek istiyoruz, prestij istiyoruz, ve dünyada saygı görmek istiyoruz”.⁴⁷ Nükleer programın İran'ın ulusal onur ve prestiji ile ne kadar iç içe olduğu, Dr. Khatipzadeh'in görüşlerindeki esas noktadır. Benzer görüşler, bir kısım düşünür ve aydınlar ile sivil ve askeri görevliler tarafından dile getirilmektedir. Tahran'daki Allame Tabatabaee Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Gholamali Chegnizadeh'e göre:

İran stratejik tasavvurunun üç ana direğini anlamak önemlidir. Birincisi, [özellikle Irak Savaşı esnasında olmak üzere İslam Devrimi'nden sonra Batı'nın İran'a karşı tutumundan dolayı] İranlılarca hissedilen mağdur edilmişlik duygusudur. İkincisi, İranlıların [uluslararası toplum tarafından] kabul edilme arayışıdır. Üçüncüsü, Devrim öncesi süreçteki devamlılıktır. İran gururlu bir ülkedir, büyük bir ülkedir, öncü bir ülkedir. Bu kabul

⁴⁶ 5 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen “International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development” adlı konferans esnasında, “Iran's Peaceful Nuclear Program: Requirements and Imperatives” adıyla düzenlenen panelde Dr. Aghamiri'nin yaptığı sunumdan yazarın aldığı notlar.

⁴⁷ 27 Aralık 2004'te Dr. Saeed Khatibzadeh ile Tahran'da yapılan görüşme. *Iranian Journal of International Affairs*, İran Dışişleri Bakanlığı himayesinde kurulan İran Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü'nce yayımlanmaktadır.

edilmelidir. İran'ın öncü bir ülke olduğu duygusu liderliğin özen gösterdiği bir şeydir. İran liderliği arasındaki psikolojik eksiklik nükleer silah kapasitesi geliştirilerek giderilebilir.⁴⁸

İRAN'IN TEHDİT ALGILAMASI

İranlı yetkililer, öncelikli olarak tehdit değerlendirmelerindeki değişen güvenlik ortamına atıfta bulunuyorlar. Örneğin, Tahran merkezli Stratejik Çalışmalar Merkezi'nden Dr. Nasser Saghafi-Ameri'ye göre:

Soğuk Savaş'ın sona ermesine rağmen, nükleer silahların NSYÖA gibi antlaşmalarla meşrulaştırılması devam ediyor. ABD, Avrupa ve Rus doktrinleri, nükleer silahların ulusal ve ortak savunma stratejilerindeki değerini vurguluyor. Bugünün uluslararası sistemini tanımlayan unsurlar, Amerikan üstünlüğü ve tek taraflı siyaseti ile siyasi şantaj aracı olarak nükleer silahların artan rolüdür. Bu politikalar, nükleer silahlanma yarışını tetikliyor, nükleer silaha baş vurma eşiğini aşağı çekiyor ve nükleer silah sahibi olmayan devletlerin savunmasızlığını ve güvensizliğini çarpıcı bir şekilde artırıyor.

Dr. Saghafi-Ameri bunlara ilaveten söyledikleri ise şöyle:

ABD, komşumuz Türkiye dahil Avrupa'nın altı ülkesinde halen 480 nükleer silah bulundurmaya devam ediyor. Ruslar ilk kullanan olmama ("no-first-use") siyaseti takip ediyordu ama bunu feshettiler zira konvansiyonel olarak zayıfladıklarını hissediyorlar. Fransa da, başlangıçta Sovyetler'i caydırmak için tasarlanmış nükleer stratejisini genişleterek ABD'yi takip etmeye karar verdi. İngiliz hükümeti, Trident nükleer silah sistemine sahip olmayı sürdürmekte ve [bu sistemi] geliştirmektedir. Çinliler, silahlarının boyutunu, isabet gücünü, menzilin ve kalımlılığını artırarak nükleer cephanelerini modernleştirmektedirler.⁴⁹

⁴⁸ 5-6 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen "International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development" adlı konferans esnasında Dr. Chegnizadeh'in yaptığı sunumdan yazarın aldığı notlar.

⁴⁹ 5-6 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen "International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development" adlı konferansta Dr. Saghafi-Ameri'nin "NPT and New Internaional Security Environment" adlı sunumundan alıntılar. Dr. Saghafi-Ameri, benzer görüşleri yazara 26 Aralık 2004 tarihinde Tahran'da Stratejik Çalışmalar Merkezi'nde, 24 Temmuz 2005 tarihinde Hiroşima'da 55. Pugwash Konferansı esnasında, 5 Kasım 2005 tarihinde İtalya, Como'da bir seminer esnasında ifade etmiştir.

İRAN ELİTİNİN NÜKLEER SİLAHLAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

İran elitinin içerisinde hakim olan görüşlerin detaylı bir tahlili Tahran Üniversitesi Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesi’den Doç. Dr. Nasser Hadian’dan gelmektedir. Dr. Hadian, tahlilinde, nükleer (silah) programa dair İran elitinin arasında hakim olan dört farklı görüş açısını tanımlamaktadır. Dr. Hadian’a göre:

İlk grup, İran’ın nükleer silahlara ya da nükleer kapasiteye hiçbir şekilde ihtiyacı olmadığına inananaı içermektedir. Bunlara ‘yeşiller’ denir ve nüfusun ancak yüzde iki ya da üçünü oluştururlar. İkinci grup, İran’ın barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma hakkının olduğunu ve nükleer enerjinin barışçıl uygulamalarına dair hakkından vazgeçmemesi gerektiğini belirtmektedir. Üçüncü grup, İran’ın nükleer silah kapasitesi geliştirmesi gerektiğine ama şimdilik İran’ın nükleer silah geliştirmesine gerek olmadığına inanmaktadır. Bu grup mensupları, İran’ın uluslararası topluma güvenemeyeceğini söylemektedirler. Kimyasal silahlara atıfta bulunmakta ve [bu silahların kullanımına dair] eşğin geçilemeyeceğine inandıklarını ama Irak, İran’a karşı kimyasal silah kullandığında Batı’ın sadece seyrettiğini ve Irak’ı durdurmak için hiçbir şey yapmadığına işaret etmektedirler. Dördüncü grup, NYSÖA’dan çekilmeyi ve en kısa zamanda nükleer silah geliştirmeyi kuvvetli bir biçimde savunan aşırılarından oluşmaktadır.⁵⁰

Dr. Hadian şöyle devam ediyor: “Normal şartlar içerisinde birinci ve sonuncu seçenekler olası değil. İkinci ve üçüncü seçeneklerin arasında bir yerde bir fikir birliğine varılacak; bu da, bütünüyle gelişmiş bir nükleer yakıt sistemi ile nükleer silah imal edebilecek imkanlara sahip olma demektir.” Dr. Hadian, ikinci ve üçüncü grupların, nükleer silahların İran’ın güvenliğini artırmayacağını, aksine nükleer silahların İran’ı bir hedef haline getireceğini ve bölgede nükleer silahları yayılmasını teşvik edeceğini düşündüğünü ifade ediyor.

İRAN BİLİMSEL VE BÜROKRATİK ÇEVRELERİNİN GÖRÜŞLERİ

Yrd. Doç. Dr. Kayhan Barzegar’ın bu konudaki ifadeleri şöyle:

⁵⁰ Tahran’da, 1-2 Mart 2005 tarihinde “Persian Gulf Security” ile 5-6 Mart 2005 tarihinde “Nuclear Technologies and Sustainable Development” adlarıyla düzenlenen konferansların arasında Dr. Hadian ile yapılan konuşmalar.

Eğitimlerini ve derecelerini İran nükleer araştırma enstitüleri ile yurtdışından kazanmış önemli sayıda genç bilim adamı bulunmaktadır. Çoğunluğu, büyük arzuları olan bölgesel bir güç olarak İran'ın nükleer imkanlara sahip olması gerektiğini düşünmektedir. Bu imkanları geliştirdikten sonra durmak, geriye atılmış bir adım olacaktır; nüfusumuzun %90'ı nükleer gücü desteklemektedir ve bunu kabul etmeyecektir. Nükleer projelere milyarlarca dolar harcadık.⁵¹

Dr. Barzegar ekliyor: “Nükleer projeler ile doğrudan ilişkili bürokratlar, bilim adamları ve teknisyenler, nükleer projelerin durdurulması ve uranyum zenginleştirme sürecinin kesintiye uğraması hakkında oldukça kaygılılar çünkü işlerini ve prestijlerini kaybetmekten korkmaktadırlar.”

KAMUOYUNUN NÜKLEER PROGRAMA DESTEĞİ

İranlı yetkililer, bütünüyle gelişmiş bir nükleer yakıt sistemi arayışlarını geçerli kılmak için geniş kamu desteğine işaret etmektedirler. Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Dr. Seyed Hossein Mousavian, Mart 2005'te şunları kaydetti: “Biz, hem ABD hem de İran kamuoyunun tamamıyla zıt yönlerdeki baskıları altındayız. Çok olası olmamakla beraber, eğer ABD baskısı altında uranyum zenginleştirmeyi sonlandırırırsak, büyük ihtimalle, aşırıları bizim yerimize geçecektir.”⁵² Ulusal onur ile oldukça bağlantılı nükleer programa İran'da gösterilen kamu desteğinin derecesini hissetmek zor değil. İran halkı, nükleer teknolojiyi en gelişmiş teknoloji olarak düşünmekte ve İran'ın nükleer imkanlarını dünyadaki konumlarının bir işareti olarak görmektedirler. Ayrıca, nükleer imkanlar, İran halkı tarafından, uluslararası arenadaki en güçlü devletler ile kendilerini eşit kılma aracı olarak görülmektedir.

Ne var ki, Avrupalılar ile müzakerelerde bir etki unsuru olarak zekice kullanıldığı görülen İranlı yetkililer üzerindeki “kamu baskısı”, yeni bir olgudur ve, bir ölçüde, İranlı yetkililer tarafından “üretimiştir”. Bu, kamu baskısının olmadığı anlamına gelmez; bilakis, kamu baskısı vardır. Oldukça açık bir biçimde, İran'da her yerde hissedilmektedir ve gözden kaçırılması zordur. Buna rağmen, kamu baskısı, belirli bir ölçüde, son birkaç yıldır İran liderliğinin kullandığı retorik ile uyguladığı politikaların bir ürünüdür. Tahran Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Hadi Sematiye göre:

⁵¹ Mart 2005'in ilk haftasında Tahran'da düzenlenen iki konferans esnasında Dr. Barzegar ile yapılan konuşmalar.

⁵² 4 Mart 2005'te Tahran'da düzenlenen iki konferansın arasında Dr. Mousavian ile yapılan konuşma.

Destek [Kamu Desteği] önceden yoktu zira nükleer program hakkındaki malumat oldukça yeni. Daha fazla bilgi ortaya çıktıkça, program hakkındaki kamuoyu tartışması daha ciddi bir hal aldı ve [programa] destek artmış görünüyor. 5 yıl önce, konu hakkında kamuoyunun geniş bir malumatı olmaması sebebiyle [program hakkında] hiç denecek kadar az tartışma oluyordu. Şu anda hükümet, daha belirgin milliyetçilik ile bu kamuoyu tartışmasından dolayı kendini bir dereceye kadar kısıtlanmış hissetmektedir.⁵³

İSLAM DÜNYASININ VE BAĞLANTISIZ DEVLETLERİN DESTEĞİ

İslam dünyasından, Bağlantısızlar Hareketi ülkelerinden, Avrupa ve dünyanın diğer birçok ülkesinden düşünürler ve aydınlar, İranlı yetkililerin öne sürdüğü savların birçoğuna katılmaktadırlar.⁵⁴ Bu düşünürlerden bazıları, İran'ın nükleer sahadaki teşebbüslerine, zenginleştirme gibi, bireysel desteklerini ifade etmektedirler. Hatta bazıları, İranlı yetkililerin bu yolda daha fazla ilerlemelerini tavsiye etmektedirler zira onlara göre İranlı yetkililer, nükleer silahları dünyadaki tüm hakiki Müslümanlar için geliştirmektedirler ve ABD baskısına boyun eğmemelidirler.⁵⁵ Fakat, İran, bir *de facto* nükleer silah sahibi devlet olursa ya da olduğunda, Orta Doğu'daki diğer devletler için rahatlıkla bir tehdit oluşturabilir. İran'ın nükleer arzularını içtenlikle karşılayan bölgenin diğer halkları için “din” (İslam) “ulusal çıkardan” daha öncelikli gibidir. İslam ülkeleri ile Bağlantısızlar Hareketi ülkeleri, yakın gelecekte

⁵³ Yazarın, 4 Mayıs 2005 tarihinde Cambridge, Massachusetts, ABD’de Dr. Semati’nin İran iç siyaseti ve nükleer programı hakkında verdiği semineri müteakiben Dr. Semati ile gerçekleştirdiği e-posta haberleşmesi.

⁵⁴ 1-2 Mart 2005’te Tahran’da düzenlenen “The Persian Gulf Security” adlı konferansta, ya konuşma yaparak ya da Soru/Cevap kısımlarında görüş bildirerek (kendi görüşleri ya da ülkelerinin kamuoylarında hakim olan görüşler) bu doğrultuda fikir beyan edenlerden bazıları şunlardır: Kahire merkezli Al Ahram Siyasi Çalışmalar Merkezi’nden Dr. Mohammed Saeed Idris; Kuveyt’ten Dr. Abdullah Nafisi; Yeni Delhi merkezli Zakir Husain İslami Çalışmalar Merkezi’nden Dr. Rafiullah Azmi; Helsinki Üniversitesi’nden Dr. Timo Hellenberg; Meksika City merkezli Meksika Koleji’nden Dr. Luis Mesa Delmonte; Yemen Dharmar Üniversitesi’nden Dr. Abduljalil Al-Soufi; Bağdat Üniversitesi’nden Dr. Khalil Makhif Al-Rabee; Zürih Üniversitesi’nden Dr. Albert Stahel, Almanya, Jena merkezli Friedrich-Schiller Üniversitesi’nden Denis Engelleder; İslamabat merkezli Stratejik Çalışmalar Enstitüsü’nden Kashif Mumtaz; Moskova merkezli Rusya Siyaset Çalışmaları Merkezi’nden (PIR) Anthon Khlopkov.

⁵⁵ Bu görüşler, Mart 2005’in ilk haftasında Tahran’da düzenlenen iki konferans esnasında ifade edilmiştir (önceki dipnotlara bakınız). Ancak, katılımcılar, 4 Mart 2005’te Tahran’ın dış kesimlerinde düzenlenen gayri resmi bir öğle yemeği esnasında daha açık sözlüydüler. “Gezintiyi” düzenleyen İran Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü Başkanı Dr. Mustafa Zahrani, “[gezintide hazır bulunan] İranlı yetkililerin sorularını cevaplayabileceğini” belirterek yabancı katılımcıları “İran’ın nükleer programı hakkında ne bilmek istiyorlarsa sormaya” teşvik etti. Yazar, açık bir biçimde, masanın etrafındaki konuşmaların notlarını akademik çalışmalarda kullanmak için (tüm katılımcıların sözel olarak onayladığı) bir izin istemiştir.

İran'dan nükleer teknoloji temin edebilecekleri beklentisiyle İran'ın nükleer programını desteklemektedirler. İran, başlangıçta yurtdışından temin edilmiş teknolojileri yerel imkanlarla geliştirerek bir "tedarikçi ülke" haline gelmektedir. Bu nedenle, İran'ın NSYÖA'nın 4. Madde'sinden kaynaklanan haklarını vazgeçerek bir emsal teşkil etmesini istememektedirler. Mısır'dan Büyükelçi Muhammad Shaker bunu açıkça belirtmektedir: "İran, ABD baskısı altında yerli nükleer teknolojiler geliştirme seçeneğinden vazgeçerek diğer kalkınmakta olan ülkeler için kötü bir emsal teşkil etmemelidir."⁵⁶

İRAN'IN NÜKLEER SİLAH YAPMASI NE KADAR ZAMAN ALACAK?

Devletleri nükleer silah yapmaya sevk eden birçok etken vardır: ulusal onur ve itibar; nükleer imkanlar elde edildiğinde kuvvetli bir millet olunacağı miti; uluslararası siyasi ortamdaki değişikliklerden kaynaklanan milli güvenliğe yönelik tehdit algılaması; elitler ile bilimsel ve bürokratik çevrelerin silah geliştirilmesine dair baskısı; muhtelif grupları nükleer amaç etrafında birleştirerek dengelenebilecek ülke içindeki iktisadi ve siyasi ortamın kötüye gitmesi; siyasetçilerin elini güçlendiren diğer milletlerin desteği ile kuvvet kazanan kamuoyu desteği.⁵⁷ Tüm bu etkenler, bu makalede tartışılan, İran'ın nükleer güce ulaşma çabasında bulunmaktadır. Dolayısıyla, İranlı yetkililerin şimdiye dek geliştirdikleri nükleer imkanlarını silah yapımında kullanmayı ciddi bir şekilde düşündüklerini varsaymak için yeterli sebep vardır. Harvard Üniversitesi'nden Prof. Steven Miller, İran'ın şimdiye dek nükleer silah geliştirmemiş olmasının gerçekten şaşırtıcı olduğunu öne sürmektedir.⁵⁸

İran'ın nükleer silah yapmasının ne kadar zaman alacağı sorusu ziyadesiyle önemlidir. Ama, muhtemelen pek az sayıdaki İranlı yetkili bu soruya kesin bir cevap verebilir. Nükleer silah yapımı, sadece liderliğin aldığı siyasi kararlara bağlı değildir. Silah yapımı, ayrıca teknik yeterliliğe ve askeri uzmanlığa bağlıdır. İran'ın nükleer silah geliştirmeye dair sahip olduğu teknik yeterlilik hakkında Dr. Saghafi-Ameri'nin iddiası şu şekilde: "[Nükleer] Silah

⁵⁶ Büyükelçi Mohammad Shaker, bu düşüncesini 25 Temmuz 2005'te Hiroşima'da düzenlenen 55. Pugwash Konferansı'nın çalışma grubu oturumlarında dile getirmiştir.

⁵⁷ Nükleer yayılmaya dair kuramsal yaklaşımların bir analizi için, bkz: Tanya Ogilvie-White, "Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate," *The Nonproliferation Review*, Cilt. 4, No. 1 (Güz 1996), s. 43-60. Ayrıca bakınız: Stephen M. Meyer, *The Dynamics of Nuclear Proliferation*, Chicago: The University of Chicago Press, 1984; Scott D. Sagan, "Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb," *International Security*, Cilt. 21, No. 3 (Kış 1996/97), s. 54-86; Benjamin Frankel, "The Brooding Shadow: Systemic Incentives and Nuclear Weapons Proliferation," *Security Studies*, Cilt. 2, No. 3-4 (Bahar-Yaz 1993), s. 37-40; Peter R. Lavoy, "Nuclear Myths and the Causes of Nuclear Proliferation," *Security Studies*, Cilt. 2, No. 3-4 (Bahar-Yaz 1993), s. 199-202.

⁵⁸ 28 Haziran 2005 tarihinde, Cambridge, MA, ABD'de, Harvard Üniversitesi 'Belfer Center for Science and International Affairs'de Prof. Dr. Steven Miller ile yapılan mülakat.

yapmaya yetecek kadar uranyum üretmek için gerekli bilimsel, teknolojik ve endüstriyel altyapıya İran'ın sahip olduğuna kuşku yok. Ama bu, nükleer kulübe üye olmayan NSYÖA'yı imzalamış diğer birçok ülke için de doğru."⁵⁹ Benzer şekilde, Tahran Üniversitesi'nde Dr. Kaveh Afrasiabi, İran'ın birçok teknolojik zorlukların üstesinden geldiğini ima ederek, 21. yüzyılda nükleer başlık yapımının büyük bir mesele olmadığını ileri sürmektedir.⁶⁰

Yasadışı bir nükleer ağı perde arkasından yöneten Pakistanlı bilim adamı Dr. Abdülkadir Han ile İranlı bilim adamları arasında görüşe göre bir işbirliği bulunmaktadır. İşbirliği, gelişmiş nükleer silah tasarımlarının değişimini de içermiş olabilir. Eğer öyleyse, bu durum, İran'ın bomba yapması için ihtiyacı olduğu zamanı hatırı sayılır ölçüde kısaltacaktır. Bu işbirliğine dair, İran'ın nükleer programıyla ilişkisi bulunan bir İranlı uzman şöyle demektedir: "Abdülkadir Han, İranlı bilim adamlarına basit ama oldukça önemli bilgiler vermiştir çünkü nükleer imkanlara sahip olanları dengelemek için İslam halklarının bu [nükleer] alanda işbirliği yapması gerektiğine inanmaktadır."⁶¹

Dr. Saeed Khatibzadeh şunları söylemektedir: "Bazı İranlı uzmanlar, bir nükleer cihaz yapabilecek imkanlara sahip olduğumuza inanmaktalar. Bazıları bir yıla bazıları üç yıla ihtiyacımız olduğunu söylemekte."⁶² Ancak, Dr. Khatibzadeh şunu da vurguluyor: "Bomba yapabilecek imkana sahip olmak bombayı yapacağımız ve hemen kullanacağımız anlamına gelmiyor. Nükleer silah geliştirmenin ve kullanmanın sınırlarını biliyoruz. Eğer nükleer silah geliştirmeye zorlanırsak, daha farklı bir ülke oluruz ve daha değişik zorluklarımız olur."

İRAN'IN NÜKLEER SİLAH SAHİBİ OLMASININ ETKİLERİ

Eğer İran bir *de facto* nükleer silah sahibi ülke olursa ya da nükleer silah ürettiğinden şüphelenilirse, İran'ın Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Suriye ve Türkiye gibi komşularının kendi nükleer seçeneklerini gözden geçirmesinden korkulmaktadır. Amerikan Ulusal Savunma Üniversitesi'nden Dr. Richard Russell'e göre: "Saddam Hüseyin gitmiş olsa bile, Irak'ın bakış açısıyla,

⁵⁹ Dr. Saghafi-Ameri'nin "NPT and New International Security Environment" adlı makalesinden alıntılar.

⁶⁰ 26 Aralık 2004'te, Tahran'da Dr. Kaveh Afrasiabi ile yapılan konuşma.

⁶¹ İlk olarak isminin belirtilmesini kabul eden fakat sonra nükleer meseleler ile ilgili İran'da hassasiyetlerin bulunduğunu belirterek isminin belirtilmesini istemeyen bir İranlı uzman ile 2004 Aralık'ta Tahran'da yapılan konuşmalar.

⁶² 27 Aralık 2004 tarihinde, Tahran'da Dr. Saeed Khatibzadeh ile yapılan konuşma.

nükleer bir İran [Irak için] vahim bir güvenlik çıkmazı yaratacaktır.”⁶³ İran, nükleer kartını bir siyasi bir baskı aracı olarak ya da gerçek bir savaş taktiği olarak kullanabilir ve bu da Irak’ın üzerine nükleer alternatiflerini dikkate alması yönünde aşırı bir baskı uygulayabilir

ABD ile ortaklığı sebebiyle nükleer bir Suudi Arabistan olasılığı göz ardı edilmemelidir. Suudi Arabistan, sadece Körfez’deki geleneksel rakibi İran’ın nükleer silah elde etmesinden değil, ayrıca Irak’ın geleceğinin nasıl görüneceğinden de kaygılıdır. Suudi Arabistan’ın, İsrail ile ilgili süregelen güvenlik endişeleri bulunmaktadır ve hatta gelecekte ABD ile arasında bir husumet çıkma ihtimali mevcuttur. Tüm bunlar, nükleer seçeneği mevcut ve müstakbel güvenlik çıkmazları için çekici ve çabuk bir çözüm haline getirmektedir.⁶⁴

Mısır, ABD ile geliştirdiği yakın güvenlik ilişkilerine rağmen, Arap siyasetinde bir zamanlar sahip olduğu itibara artık sahip olmadığından dolayı için nükleer seçenekleri dikkate alabilir. Mısır’ın siyasi gücü nüfusuyla hiçbir şekilde orantılı değildir ve nükleer bir İran Mısır’ın itibarına vurulan ayrı bir darbe olacaktır. Ek olarak, Mısır, ABD’nin yardımı bir tarafa, konvansiyonel askeri gücü hakkında kaygılı olmalıdır. Nükleer silah elde etmek, kaybettiği siyasi itibarı diriltmekle kalmayacak, Mısır’a gelecekteki müzakerelerde bir etki unsuru sağlayacaktır.⁶⁵ Mısırlı sivil ve askeri yetkililer, yazara tekrar tekrar, eğer Orta Doğu’da bir başka ülke daha nükleer silah kapasitesi elde ederse Mısır’ın vakit kaybetmeksizin aynısını yapacağını ifade etmişlerdir.⁶⁶

Suriye’nin stratejik hesaplamaları da nükleer güce ulaşmanın önemine işaret edebilir. Irak’ın belirsiz geleceği ve güney sınırını teşkil eden İsrail gibi nedenlerden ötürü Suriye, fevkalade bir biçimde tecrit edilmiş, emniyetsiz ve savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Böyle bir konum, nükleer silah geliştirmek için güçlü saikler ortaya çıkarabilir.

Türkiye ile İran arasında 1630’lardan beri ciddi bir uyuşmazlık yaşanmamıştır ama bu durum, iki ülkenin her zaman sıcak ilişkiler içerisinde bulunduğu izlenimini uyandırmamalıdır. İki ülkenin birbirlerine saldırma arzuları olmuş olabilir fakat coğrafi konum, demografik yapı ve askeri güç gibi

⁶³ 9 Şubat 2005 tarihinde, Washington D.C.’de, Washington Institute for Near East Studies adlı düşünce kuruluşunda, “Beyond Iran: The Risk of Nuclearizing Middle East” adlı panelde Dr. Richard Russell’in yaptığı konuşmadan notlar.

⁶⁴ Bu bağlamda, bkz: Richard Russell, “A Saudi Nuclear Option,” *Survival*, Cilt. 43, No. 2 (Yaz 2001), s. 69-79.

⁶⁵ Dr. Richard Russell’in, 9 Şubat 2005 tarihinde, Washington Institute adlı düşünce kuruluşunda, “Beyond Iran: The Risk of Nuclearizing Middle East” adlı panelde yaptığı konuşma.

⁶⁶ Yazarın, 1990’lardan beri muhtelif bilimsel toplantılarda Mısırlı bilim adamı, diplomat ve askeri görevliler ile yaptığı mülakatlar.

unsurlarda aralarında var olan eşitlik iki tarafın da temkinli hareket etmesine neden olmuştur. İran nükleer silah geliştirdiği takdirde, iki ülke arasındaki denge çarpıcı bir biçimde İran lehine değişebilir. Nükleer silah geliştirmek, hiçbir zaman Türkiye’de bir devlet politikası olmamıştır. Ancak, eğer ABD ve AB İran’ı nükleer silah seçeneğinden vazgeçmeye ikna edemezse, Türkler (özellikle genç nesilden olanlar) yayılmayı önleme rejiminin ilkelerine sadık kalmayabilir.⁶⁷

NÜKLEER BİR İRAN ORTA DOĞU’YA İSTİKRAR GETİREBİLİR Mİ?

İran’ın ‘nükleerleşmesinin’ bu muhtemel sonuçlarına rağmen, bir grup akademisyen ve aydın, İran’ın nükleer silah elde etmesinin Orta Doğu’ya istikrar getirebileceği görüşünü öne sürmüştür. Bu görüşü savunanlar, nükleer silah üretebilecek durumdaki bir İran’ın kendisine güvenen ve kendisini emniyette hisseden bir ülke olacağını ve bundan dolayı İsrail’e karşı kullandığı katı söylemi yumuşatacağını iddia etmektedirler. Kenneth Waltz, rakip ülkelerin askeri cephanelerinde nükleer silahların bulunmasının, bu ülkeleri karşılıklı bir nükleer saldırının olası etkilerini hesaba katıp daha akılcı ve dikkatli davranmaya zorlayacağını ileri sürer.⁶⁸ Bu gibi savları destekleyenler, akıl yürütmelerini “Dehşet Dengesi” politikasının başarısına dayandırmaktadırlar. Soğuk Savaş döneminde, hem ABD’nin hem de Sovyetler’in “ikinci vuruş yeteneği” bulunmaktaydı ve geniş çaplı bir nükleer saldırıya maruz kalmaları halinde bile böyle bir saldırıya güçlü bir şekilde cevap verebilirlerdi.

Yukarıda belirtilen görüşü savunanlar bir kısım etkenleri dikkate almak zorundadırlar. Öncelikle, İran’ın nükleer silah elde etmesi, Kuzey Kore’nin NSYÖA’dan çekilip 2005 Şubat ve Nisan’ında nükleer silahlara sahip olduğunu ilan etmesinden bu yana çeşitli sorunlarla karşılaşan nükleer silahların yayılmasını önleme rejimine büyük bir darbe olacaktır. Rejimin zayıflamasının, birçok ülkeyi nükleer silah üretim imkanlarını aramaya sevk etme gibi bir takım sonuçları olabilir. İran’ın nükleerleşmesinin etkisi, önceden de tartışıldığı gibi en fazla Orta Doğu’da hissedilebilir. Nihai sonuç, şimdiden konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan her çeşit silah sistemiyle donanımlı oldukça hassas bir bölgenin aşırı silahlanması olabilir. Bir kıvılcım, kelimenin tam anlamıyla, tüm bölgenin “infilak etmesine” yeterli olabilir.

⁶⁷ 9 Şubat 2005 tarihinde, Washington D.C.’de, Washington Institute for Near East Studies adlı düşünce kuruluşunda, “Beyond Iran: The Risk of Nuclearizing Middle East” adlı panelde yazarın yaptığı konuşmadan alıntılar. Bkz: Mustafa Kibaroglu, “Iran’s Nuclear Program May Trigger the Young Turks to Think Nuclear,” *Carnegie Analysis*, <http://www.carnegieendowment.org/npp/publications/index.cfm?fa=view&id=16284>.

⁶⁸ Bkz: Scott D. Sagan ve Kenneth N. Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*, New York: W. W. Norton & Co, 1995.

Bölgenin göreceli olarak dar coğrafi boyutu, ABD-Sovyetler bağlamında geçerli olan mesafeler ile karşılaştırıldığında önemlidir zira muhtemel bir krizin sıcak çatışmaya dönüşmesini engellemeye yetecek kadar ara zaman bulunmamaktadır. Taraflar, “kullan ya da kaybet” ilkesinin baskısı altında nükleer silahlarına başvurmak isteyebilirler.

Nükleer savaşın geniş kapsamlı neticelerini açıklamaya gerek yoktur. Nükleer bir çatışmanın önüne geçmek, muhalif olabilecek devletlerin hem kendi içlerinde hem de kendi aralarında gelişmiş komuta ve iletişim sistemlerinin bulunmasını gerektirmektedir. Kimse, İran ile İsrail arasında sürdürülebilir bir iletişim seviyesine ulaşılması hakkında iyimser olamaz. Bundan sonra bile, ilişkilerdeki istikrarı korumak, tarafların, onları düşmanı imha etme beklentisiyle ilk saldırıyı başlatmaktan caydırarak, “güvenli ikinci vuruş yeteneğine” sahip olmasını gerektirebilir.

Devletler, bir şekilde siyasi kararlarında kendilerini sınırlandırmaya zorlayacak imkanlar elde etseler bile, devletler arasında yanlış anlama, yanlış hesaplama ya da silah sistemleri ile komuta ve iletişim sistemlerindeki çeşitli teknik aksaklıklar sebebiyle kazara ortaya çıkabilecek bir savaş tehlikesi her zaman vardır. Bu imkanları korumak oldukça masraflıdır ve teknik ve teknolojik imkanlarla desteklenmiş gelişmiş bir güvenlik kültürü gerektirmektedir. Orta Doğu'nun gerçekleri ve İran'ın silahlanmasının tetiklediği nükleer silahların muhtemel yayılması düşünüldüğünde bir felaketin ortaya çıkma olasılığı çok yüksektir.

İRAN'IN NÜKLEER ARZULARINA KARŞI SENARYOLAR

Özellikle Natanz ve Arak'taki gizli tesislerin açığa çıkmasından sonra ABD, İran'ın nükleer programını en aleni bir biçimde eleştiren devlet olmuştur. ABD, nükleer kapasitesini geliştirmesini önlemek için İran'a karşı derhal harekete geçilmesi gerektiğinin altını müttemadiyen çizmiştir. Uluslararası toplumun birlikte hareket edememesinden dolayı ABD, tek başına ya da muhtemelen İsrail gibi birkaç yakın müttefikle harekete geçmeyi isteyebilir. ABD'nin ne yapması gerektiğine dair birbirine zıt tavsiyeler bulunmaktadır. Bazıları, ABD'nin İran'a karşı sert olması ve İran'ın politikalarının gidişatını tersine çevirmek için “sadece sopa” politikası izlemesi gerektiğini söylerken diğerleri, İran ile ilişkiye girmeyi ve İran liderliğini nükleer silah geliştirmenin en iyi ulusal çıkar olmadığına ikna etmeyi önermektedirler.

İran'ın kendi arzusuyla Ocak 2006'ya kadar sınırlı bir süre askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerindeki ısrarı göz önüne alındığında, bir *de facto* nükleer silah sahibi devlet olma yolunda İran'ın daha fazla ilerlemesini engellemek için ABD'nin karşı karşıya kaldığı üç temel seçenek bulunmaktadır. İlk seçenek, bir “rejim değişikliği” tertiplemek ve nükleer

silahlardan vazgeçebilecek bir yönetimi işbaşına getirmektir. İkincisi, nükleer programın gelişimini yavaşlatmak için dikkatlice seçilmiş nükleer tesislere karşı (kapsam ve amacında sınırlı) bir “askeri hareket” düzenlemektir. Üçüncüsü, İran ile diplomatik ilişkiye girmek ve bütünüyle gelişmiş bir nükleer yakıt sistemi elde etme çabalarının onların çıkarına olmadığına Mollaları ikna etmek için “havuç ve sopa” politikası takip etmektir. İran’ın gerçekleri düşünüldüğünde, bu seçeneklerin her biri çeşitli zorluklar içermektedir.

İRAN’DA “REJİM DEĞİŞİKLİĞİ” TERTİPLEMEK

İran’da genç nesil, Şah ile onun devrilmesine ve İslam Devrimi’ne yol açan etkenler hakkında pek az bilgi sahibidir. Bu nesil, özellikle mevcut yönetimden hoşnut değildir. 1999 yazında, dini rejimi protesto eden çok sayıdaki İranlı öğrenci, Tahran caddelerinde gösteriler düzenlediler, ancak gösteriler şiddetli bir şekilde bastırıldı.⁶⁹ “Tahran caddelerinde yakın zaman içerisinde benzer sahneleri görmenin pek mümkün olmadığına dair İranlılar arasında yaygın bir inanış” bulunmaktadır.⁷⁰ Buna ek olarak, mesele nükleer silahlara geldiğinde muhalifler, rejim destekçileriyle aynı görüşleri paylaşmaktadırlar. Muhalifler de “[nükleer] bombayı istemektedirler ama Mollaların elinde değil.”⁷¹ Dolayısıyla, İran’ın nükleer silah kapasitesinin feshedilmesi düşünüldüğünde, görülebilen gelecekte en ufak bir başarı şansı olsa bile “rejim değişikliği” kuramı işe yaramayacaktır.

NÜKLEER TESİSLERE KARŞI SINIRLI “ASKERİ HAREKAT”

Belirli tesislere karşı “sınırlı bir askeri hareket”, ABD yetkilileri tarafından “yapılabilir” diye tanımlanmıştır. Ne var ki, böyle bir hareketin neticesi belirsizdir ve birçok kesin olmayan mesele bulunmaktadır. Örneğin, mevcut istihbarat seviyesiyle ABD, İran’ın nükleer programını teşkil eden tüm tesisleri vurabileceğinden emin olamaz. Dolayısıyla, saldırı askeri açıdan başarılı olsa bile arzu edilen siyasi sonucu gerçekleştiremeyebilir. İran, yıllar boyunca elde ettiği yerli imkanlarla kısa süre içerisinde nükleer programını tekrar başlatabilir ancak nükleer silah geliştirmeye bu kez daha kararlı olacaktır.

⁶⁹ Bkz: Brief on İran, No. 1191, July 21, 1999, http://www.iran-e-azad.org/english/boi/11910721_99.html. Bu site, Washington, DC merkezli bir İranlı muhalif grup olan İran Ulusal Direniş Konseyi’nin ABD ofisi tarafından hazırlanmaktadır.

⁷⁰ Kendilerini muhalif olarak tanımlayan İranlı lisansüstü öğrencileriyle İran’da yapılan konuşmalar. Bu öğrencilerin isimleri burada belirtilmeyecektir.

⁷¹ Muhalif öğrencilerle yapılan konuşmalar.

Bir başka mesele, İran'ın "Afganistan'dan Irak ve Lübnan'a kadar ABD çıkarlarına zarar vermek" için misilleme yapması ihtimalidir.⁷² İran, Irak ve Afganistan'da konuşlanmış ABD askerlerine karşı bir misilleme gerçekleştirebilir ve Filistin-İsrail Barış Süreci'ne zarar vermek için "imkanı dâhilindeki her şeyi" (Lübnan ve Filistin'deki Hizbullah ve Hamas gibi devlet dışı aktörler dahil olmak üzere) harekete geçirebilir. Veya Şii çoğunluk üzerindeki nüfuzunu kullanarak Irak'ta yeni bir devlet kurma çabalarını sekteye uğratmaya çalışabilir. Bazı gruplar, Tahran'ın emirleri olmaksızın ABD ve vatandaşlarına karşı dünyanın her yerinde terör eylemleri gerçekleştirebilirler.⁷³ Bu durumda ABD vatandaşları, İran'ın nükleer programının saldırıdan sonra Amerikalıların maruz kalabileceği şeyleri gerekli gösterecek kadar büyük bir tehlike oluşturup oluşturmadığını sorabilirler. Bazı Amerikalı analizciler, "İran'ın nükleer (silah) programı ABD'nin varlığına yönelik bir tehdit değildir" görüşünü savunmaktadırlar.⁷⁴

İRAN'A KARŞI "HAVUÇ VE SOPA" SİYASETİ

Üçüncü seçenek, İran'ı ilişkiye zorlayacak "havuç ve sopa" diplomasisi kullanmaktır. Bu başlıca, uranyum zenginleştirmekten vazgeçmesi karşılığında "tekleyen ekonomisini düzeltmesi için" İran'a teşvikler verilmesini gerektirmektedir.⁷⁵ Bu seçenek de bir kısım sorunlar içermektedir. Her şeyden önce, "ilişkiye girme" kavramının ortak bir tanımı bulunmalıdır. Öyle görünüyor ki, Amerikalılar ve İranlılar aynı kelimeye farklı anlamlar atfetmektedirler. İranlılar için, ilişkiye girmek nükleer faaliyetler, uranyum zenginleştirme dahil, sıkı denetimler altında devam ederken elde edilecek ekonomik yararlar anlamına gelmektedir. Amerikalılar için, ilişkiye girmek, İran zenginleştirmeyi süresiz bir biçimde iptal ettiği, İsrail'e karşı tavrını değiştirdiği ve Hizbullah'a verdiği desteği sona erdirdiği takdirde iktisadi ve hatta siyasi ilişkilerin normalleşmesi demektir.

Bu politikadaki ikinci bir sorun, İran'ın iktisadi durumunun Amerikalı analizciler tarafından açık bir biçimde yanlış yorumlanmasıdır. Washington, D.C.'deki bir Amerikalı güvenlik analizcisi için "dayanılmaz bir ekonomik durum" olan şey, ABD'nin uyguladığı yaptırımlar altında oldukça kapalı bir ekonomide 27 yıldır yaşayan bir İranlı için hiçbir şey ifade etmeyebilir.⁷⁶ Dolayısıyla, Amerikalı analizciler için "cazip bir teşvik" olan şey, İran karar

⁷² Dr. Saeed Khatibzadeh ile yapılan konuşmalar.

⁷³ Dr. Kaveh Afrasiabi ile yapılan konuşmalar.

⁷⁴ 10 Mayıs 2005 tarihinde, Harvard Üniversitesi'nde, bir İran uzmanıyla yapılan konuşmalar (isim tasrih etmeme ilkesi geçerlidir).

⁷⁵ Bu bağlamda, bkz: Kenneth Pollack ve Ray Takeyh, "Taking on Tehran," *Foreign Affairs*, Cilt. 84, No. 2, Mart/Nisan 2005, s. 26.

⁷⁶ Bkz: Kaveh Afrasiabi ve Mustafa Kibaroglu, "Negotiating Iran's Nuclear Populism," *Brown Journal of World Affairs*, Cilt. XII, No. 1, Yaz/Güz 2005, s. 255-268.

mercilerini ulusal onur ile ziyadesiyle bağlantılı nükleer programdan vazgeçmeye ikna etmek için yetersiz olabilir.⁷⁷ Tarafların konumlarının böylesine uzak olduğu bu oldukça karmaşık durumdan kolay bir çıkış yolu olmadığı açıktır.

NE YAPILMALI?

2006'nın baharı itibarıyla, İran'ın nükleer programının etrafındaki siyasi atmosfer, en iyimser ifade ile, gergindi. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad'ın İsrail, Siyonizm ve Yahudiler hakkındaki açıklamaları bölgedeki tansiyonu daha da artırdı.⁷⁸ İran, ABD ve İsrail arasındaki çıkmaza bir çözüm bulmaya dair umutlar kelime savaşları nedeniyle azalmaktadır. Bundan dolayı, taraflar arasındaki farklılıkları çözmek için ne yapılması gerektiğine dair anlamlı öneriler bulma çabaları, boş gayretler olarak görülebilir. Önceki bölümde tartışıldığı gibi, İran'ın nükleer imkanlarını geliştirmesini engellemek için diplomatik yollar dışında alınacak tedbirler etkili olmayabilir ve bölgede istikrarın daha da bozulmasına sebep olabilir. Dolayısıyla, ne kadar güç olursa olsun, askeri olmayan yollar ve araçlar sonuna kadar kullanılmalıdır. Bu amacı akılda tutarak, aşağıda, İranlılar dahil uluslararası uzmanlar, akademisyenler ve aydınlar tarafından yapılan bir önerinin açıklamasına yer verilmiştir.

OD/NSAB'yi YENİDEN CANLANDIRMA

Bu aşamada naif görülebilecek de olsa, Orta Doğu'da Nükleer Silahlardan Arındırılmış Bölge (OD/NSAB) oluşturmaya çaba sarfetmek önemlidir.⁷⁹ Bu sebeple, herşeyden önce, Orta Doğu'nun nükleer silahlardan ve nihai olarak tüm kitle imha silahlarından arındırılmasına dair 1974'te BM'de masaya konulan teklifin ciddi bir şekilde tekrar düşünülmesi gerekmektedir.⁸⁰ Bu amaca ulaşmak için hükümetler seviyesinde ve akademik çevrelerde yenilenmiş teşebbüsler ve çabalar zaten bulunmaktadır. Bu, *a priori* olarak, uzun vadeli bir bakış açısı ile

⁷⁷ Bu nedenle, Bush Yönetimi tarafından İran'ın yaşlanan havayolu şirketine (İran Air) yedek parça sağlanması gibi teşvikler 11 Nisan 2005 tarihinde, New York'ta, İran'ın BM Daimi Temsilcisi Büyükelçi Mohammad Cevat Zarif tarafından "fındık, fıstık" olarak nitelendirilmiştir. Bkz: Afrasiabi ve Kibaroglu, "Negotiating Iran's Nuclear Populism," s. 265.

⁷⁸ Cumhurbaşkanı Ahmedinecat, 26 Ekim 2005'te Tahran'daki bir panelde "Siyonizm haritadan silinmelidir." İfadesini kullanmıştır. Ayrıca, İsrail'i tanıma ve onunla ilişkileri normalleştirme çabalarını kınamıştır.

⁷⁹ Bkz: Mustafa Kibaroglu, "EURATOM & ABACC: Safeguard Models for the Middle East?" Jan Prawitz ve James F. Leonard, eds., *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, New York, Geneva: UNIDIR, 1996.

⁸⁰ Bkz: Peter Jones, *A Gulf WMD Free Zone within a Broader Gulf and Middle East Security Architecture* Dubai: Gulf Research Center, 2005.

özellikle Arap-İsrail çatışması ve Filistin sorununun çözümü gibi bir takım zorlu koşulların yerine getirilmesini gerektirmektedir. Filistin meselesine ciddi etkileri olan İran ile İsrail arasındaki husumete bir son vermek daha az önemli değildir.

Filistin ve İsrail arasındaki “Orta Doğu Barış Süreci” tüm uyuşmazlıklara rağmen başarılı olursa, bölgedeki tansiyonun düşmesine büyük katkı sağlayabilir. Bu uzun süreli anlaşmazlıkta kaydedilecek önemli bir ilerlemenin, kitle imha silahlarının yayılmasına karşı bölgede gösterilen uluslararası çabalara olumlu etkileri olacaktır. Bu olumlu etkilerden biri, İran ve İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesi olabilir; mevcut düşmanlık, İran’ın nükleer silah geliştirmeye başlamasına sebep olabilecek güçlü bir saiktir.

Orta Doğu barış süreci göz önüne alındığında, İranlı yetkililer, “iki devletli çözümün”, İsrail ile yan yana bulunan bir Filistin devletinin kurulmasının, kendileri için kabul edilebilir olduğunu resmi olarak belirttiler.⁸¹ Bu, İsrail’in bir devlet olarak var olma hakkını tanımanın ve İsrail’in kendi varoluşuna karşı algıladığı bir İran tehdidinden kaynaklanan korkularını yatıştırmanın dolaylı bir yolu olabilir.

ABD İLE “BÜYÜK PAZARLIK” VE İSRAİL İLE “ŞOK TERAPİ”

İran ile İsrail arasındaki ilişkilerin normalleşmesi konusunda, İranlı kıdemli analizciler, “temelde, ABD ile İran arasında bir ‘büyük pazarlığa’ ulaşıldığı takdirde, İsrail’in bir devlet olarak İran tarafından resmi bir şekilde tanınmasının mümkün olduğunu” iddia etmektedirler. “Büyük Pazarlık” şöyle tanımlanmaktadır:

Çok büyük iktisadi ve siyasi kazançlar karşılığında İran, uranyum zenginleştirme tesisini kapatmayı ve İsrail’i resmi olarak tanıma adına cesur bir adım atmayı kabul edebilir. Uzun süredir kesintiye uğramış ve görünüşte ölü olan iki ülke arasındaki ilişkiler sadece “şok terapisi” ile canlandırılabilir. Eğer ABD-İran ilişkileri gizli diplomasi vasıtasıyla yürütülen “büyük pazarlık” neticesinde normalleştirilse, İran, İsrail devletinin kuruluşuna atıfta bulunanlar dahil tüm Orta Doğu ile ilgili

⁸¹ İran eski Cumhurbaşkanı Ali Ekber Haşemi Rafsancani ve Eski Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi Mart 2005 tarihinde Tahran’da düzenlenen iki konferans esnasında bu yolda açıklamalar yapmışlardır. Mahmut Ahmedinecat’ın İran’ın yeni Başkanı olmasından bu yana resmi olarak bir politika değişikliği açıklanmamıştır.

BM Güvenlik Konseyi kararlarını kabul edeceğini resmi olarak ilan edebilir.⁸²

Bu, onların görüşüne göre, “İsrail’in ve kurulduğu topraklarda varolma hakkının tanınmasına dolaylı bir yol teşkil edecektir. Bundan dolayı, ikili ilişkilerin normalleşmesinde önemli bir adım olacaktır. En sonunda, diplomatik ilişkilerin kurulması da mümkün olabilir.”

Tahran Üniversitesi’nden Doç. Dr. Saideh Loitfian’ın “çok büyük” kazançlar hakkında açık tavsiyeleri bulunmaktadır:

İran, nükleer güç sanayisini durdurma müzakerelerine şu şartlar ile başlayabilir: özellikle petrol ve doğal gaz alanlarında yatırımları kısıtlayanlar başta olmak üzere İran’a karşı uygulanan bütün yaptırımlar kaldırılmalıdır; İran Dünya Ticaret Örgütü’ne kabul edilmelidir; İran, elektrik gücüne alternatif kaynaklar bulmak için yabancı teknik yardımdan faydalanabilmelidir; İran’a, nükleer caydırıcılık imkanının yokluğunda ulusal güvenliğini teminat altına alacak olumlu güvenlik garantileri verilmelidir. En nihayetinde, İran Basra Körfezi’ndeki bölgesel bir güvenlik sistemine dahil edilmelidir.⁸³

İRAN’IN ÖNERDİĞİ “NESNEL GARANTİLER”

Tarafların nükleer silahlardan arındırılmış bir Orta Doğu’ya zemin hazırlayabilecek “büyük pazarlık” ve “şok terapi”de başarısız olma ihtimali hesaba katılarak, diğer öneriler de dikkatle incelenmelidir. Bazı İranlı resmi görevliler ile analizciler şunu iddia etmektedirler: “İran’ın ne nükleer silah geliştirme arzusu ne de İsrail’i yok etme tasarıları bulunmaktadır. Eğer İran’ın böyle tasarıları olsaydı, 1.300 km menzilli kimyasal başlık takılmış Şahab 3 füzelerini [İsrail’e] fırlatabilirdi. Bunlar, İsrail içerisindeki herhangi bir şehri rahatlıkla vurabilir ve büyük ölçekli tahribat ile kitlesel ölümlere sebep olabilirlerdi.”⁸⁴ “İyi niyetlerinin” bir göstergesi olarak İranlı yetkililer, hiçbir zaman nükleer silah üretmeyecekleri konusunda teminat vermek için “nesnel garantiler” önerdiler.

Bu “nesnel garantiler” doğrultusunda, uranyum zenginleştirme dahil İran’ın nükleer faaliyetleri, UAEA’nın sıkı denetimi altında barışçıl nitelikli kalacaktır. Bundan dolayı, İran, “görevleri Buşehr enerji santrali gibi nükleer

⁸² Temmuz 2005’te, adlarının açıklanmasını istemeyen kıdemli İranlı analizciler ile yapılan konuşmalar.

⁸³ 24 Temmuz 2005 tarihinde, Hiroşima’da, 55. Pugwash Konferansı’nın çalışma grubu oturumları esnasında Dr. Saideh Loitfian’ın yaptığı sunumdan notlar.

⁸⁴ Temmuz 2005’te, adlarının açıklanmasını istemeyen kıdemli İranlı analizciler ile yapılan konuşmalar.

tesislerde ne olup bittiği ile gözetleme kameraları ve santrifüjlere takılan hassas mühürlerin geniş kullanımını sıkı bir şekilde denetlemek olabilecek UAEA denetçilerini İran'a daimi olarak yerleştirmeyi" teklif etmektedir.⁸⁵ İranlı resmi görevliler, kendilerine sağlam güvenlik garantileri verildiği takdirde denetimlerdeki bu gibi katı tedbirleri kabul edebileceklerini çünkü [nükleer] silah yapmayı amaçlamadıklarını belirtmektedirler. Bu garantiler, modern teknolojiye ulaşmada İran'a sağlanacak yardım ile İslam Devrimi'nden bu yana ABD tarafından uygulanan yaptırımların kaldırılması anlamına gelen ekonomik ilişkilerin normalleşmesini içerebilir.⁸⁶

Eğer bu "nesnel garantiler" İran'ın gizli bir şekilde nükleer silah üretemeyeceğine dair güçlü teminatlar içerseydiler, İran ile ABD arasında gerçekleşebilecek yoğun müzakerelerin temelini oluşturabilirlerdi. İranlı yetkililer ne kadar samimi olurlarsa olsunlar, bu öneri ile bağlantılı riskler bulunmaktadır. Başkan Mahmut Ahmedinecat yönetiminde, retorike ilaveten, İran'ın resmi politikasında da bir değişiklik olabilir ya da İran, çok sayıda silah üretmeye yetebilecek kadar uranyumu zenginleştirmiş olabilir. Diğer bir risk, yeni İran Cumhurbaşkanıdır. Şüphe uyandıran siyasi kariyeri ve Başkan olduktan sonra yaptığı açıklamalar düşünüldüğünde, bazı Amerikalılar yeni Başkan'ın teklifi masadan kaldıracağından endişe etmektedirler.⁸⁷ Bu durumda, bir sıcak çatışma kaçınılmaz olabilir. İran ile ABD ve/veya İsrail arasında bir çatışma meydana geldiği takdirde, uzun bir süre 'barış' ve 'istikrar' gibi kelimeler Orta Doğu bağlamında kullanıldığında bir anlam ifade etmeyebilir.

Orta Doğu'da barışa, sadece, bölgenin içindeki veya dışındaki ilgili tüm tarafların ortak gayretleri ile ulaşılabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Bir ya da birkaç aktörün tek taraflı girişimleri, ister diğer(ler)ini etkisiz hale getirmek için askeri güç kullanma veya kullanma tehdidi şeklinde olsun, ister ilgili tarafların korkularını yatıştırmak için atılan diplomatik/siyasi adımlar şeklinde olsun, bölgeye adil ve kalıcı bir barış getirmeyebilir. Bu sebeple, uluslararası rejimlere, özellikle kitle imha silahlarının yayılmasını engellemeyi amaçlayanlara, onları başta Orta Doğu olmak üzere dünyanın her yerinde etkin kılmak için azami destek verilmelidir. Ne var ki, bunun olabilmesi için, İsrail'in bir caydırma aracı olarak gördüğü ilan edilmemiş nükleer cephanesine dayanma politikası İsraili karar mercileri tarafından tekrar gözden geçirilmelidir. İran'ın nükleer programı ile ilgili tartışmanın ışığında, İsraili karar mercileri, "nükleer seçeneğin" İsrail'in düşmanlarını hala caydırıp caydırmadığını düşünmelidirler.

⁸⁵ Bkz: Kaveh Afrasiabi, "The Peace Pipe's on the Table," *Asia Times*, 1 March 2005. Metnin tamamı için, bakınız: <http://www.atimes.com>.

⁸⁶ 4 Mart 2005'te, Tahran'da Dr. Hossein Mousavian ile yapılan konuşmalar.

⁸⁷ Bkz: Brian Knowlton, "Some held hostage in '79 say Iran's chief was a captor," *International Herald Tribune*, 1 Temmuz 2005, s. 4.

İsrail'in nükleer kapasitesinin, Arap dünyasının ve İran'ın kimyasal veya biyolojik silah programları, füze fırlatma sistemleri ve nükleer silah geliştirmeyi amaçlayan gizli teşebbüsler gibi biçimler alan kendi "eşitleyicilerini" geliştirme çabalarının ardındaki en önemli etken olduğu bir sır değildir.⁸⁸ Şu anda, Orta Doğu belki de dünyanın en ağır biçimde silahlanmış bölgesidir. Ek olarak, yakın zaman önce devlet dışı aktörler (terör örgütleri) düşmanlarına yönelik saldırılarının ne kadar yıkıcı olabileceğini kanıtladılar. Nükleer ya da diğer gelişmiş silah sistemleri, devlet dışı aktörleri caydırmaya yeterli olmayabilir. Geçen on yıllar boyunca nükleer caydırıcılık politikasını benimseyenler bile ulusal güvenliklerini artırmak amacıyla topraklarında nükleer silah bulundurma konusunda daha ihtiyatlı hale gelmektedirler.⁸⁹

Dünyanın her yerinde, yeni nesil siyasetçiler, diplomatlar, subaylar, stratejistler, düşünürler ve aydınlar karar mercilerine gelmekte ve eski neslin yerini almaktadırlar. Birçoğunun dikkate değer bir özelliği, büyük ölçüde Soğuk Savaş'ın mirası olarak algılanan ve uzun zamandır uluslararası sistemi yönlendirmiş yerleşik kurallar ile düzenlemeleri sorgulama eğilimidir. Bu yeni nesil politikacılar ve liderler, dünyadaki yeni yapısal değişiklikler ve zorluklar karşısında, ülkelerinin uzun süredir geçerli olan taahhütlerini bir noktada reddedebilecek yeni bir ulusal güvenlik anlayışı geliştirmektedirler. Dolayısıyla, bugünün problemlerinin esas kaynağına hitap edecek, yeni nesil karar alıcılarını da ilgilendiren, yeni yaklaşımlar ortaya koymaya ihtiyaç vardır. Bu çabalar, uluslararası barış ve istikrarı etkili bir biçimde sürdürmeyi sağlayacak yeni bölgesel ve uluslararası yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaklardır.

⁸⁸ Bkz: Peter Herby, *The Chemical Weapons Convention and Arms Control in the Middle East*, Oslo: Peace Research Institute, 1992.

⁸⁹ Bkz: Mustafa Kibaroglu, "Isn't it Time to Say Farewell to US Nukes in Turkey?" *European Security*, Cilt. 14, No. 4 (2005), s. 443-457.

Kaynakça

“Atoms for Peace Agreement with Iran,” Department of State Bulletin, No. 36, 15 Nisan 1957.

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran,” Resolution Adopted by the Board 29 Kasım 2004 (GOV/2004/90).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran and Related Board Resolutions,” Resolution Adopted by the Board 11 Ağustos 2005 (GOV/2005/64).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran,” Resolution Adopted by the Board 24 Eylül 2005 (GOV/2005/77).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran,” Resolution Adopted by the Board 4 Şubat 2006 (GOV/2006/14).

“Iran: The US-Iran Nuclear Energy Agreement,” Confidential, Briefing Paper State, DNSA (Item Number IR01605), Washington DC, 20 Ekim 1978.

“Peaceful Nuclear Activity and Our Constructive Interaction with the World: An Interview with Dr. Hassan Rohani,” *National Interest*, Cilt. 1, No. 1 (Kış 2005).

“The Evolution of the US-Iranian Relationship: A Survey of US-Iranian Relations, 1941-1979,” Top Secret, Report State, DNSA (Item Number IR03556), Washington D.C., 29 Ocak 1980.

“US Supplied Nuclear Material to Iran, September 1967 to May 1976,” Non-Classified, Chart State, Digital National Security Archives, Washington D.C., 29 Ocak 1980.

“US-Iran Nuclear Cooperation,” National Security Decision Memorandum 292, National Security Council, Washington, President Gerald R. Ford’s Presidential Documents, 22 Nisan 1975, <http://www.ford.utexas.edu/library/document/nsdmnssm/nssm292a.htm>.

“Visit of Richard Nixon to the Empire of Iran, May 1972 – Issues and Talking Points,” Secret, Briefing Book State, DNSA (Item Number IR00767), Washington, D.C., 12 Mayıs 1972.

AFRASİABİ Kaveh, “The Peace Pipe’s on the Table,” *Asia Times*, 1 March 2005. Metnin tamamı için, bakınız: <http://www.atimes.com>.

AFRASİABİ, Kaveh ve KİBAROĞLU, Mustafa, “Negotiating Iran’s Nuclear Populism,” *Brown Journal of World Affairs*, Cilt. XII, No. 1, Yaz/Güz 2005.

AKBAR, Etemad, “Iran”, Harald Muller, ed., *A European Non-Proliferation Policy: Prospects and Problems*, Oxford: Clarendon Press, 1987.

BARNABY, Frank, *How Nuclear Weapons Spread: Nuclear-Weapon Proliferation in the 1990s*, London: Routledge, 1993.

BRIEF ON İRAN, No. 1191, July 21, 1999, http://www.iran-e-azad.org/english/boi/11910721_99.html.

Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004,” INFCIRC/637, Kasım 26, 2004.

CORDESMAN, Anthony H., *Iran and Nuclear Weapons*, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2000.

EISENSTADT, Michael, *Iranian Military Power: Capabilities and Intentions*, (Washington, DC: The Washington Institute for Near East Policy, 1996).

FRANKEL, Benjamin, “The Brooding Shadow: Systemic Incentives and Nuclear Weapons Proliferation,” *Security Studies*, Cilt. 2, No. 3-4 (Bahar-Yaz 1993).

HERBY, Peter, *The Chemical Weapons Convention and Arms Control in the Middle East*, Oslo: Peace Research Institute, 1992.

HIRSCH Theodore, “The IAEA Additional Protocol: What It Is and Why It Matters,” *The Nonproliferation Review*, Cilt.11, No. 3 (Güz-Kış 2004) <http://www.globalsecurity.org>.

<http://www.globalsecurity.org/wmd/world/iran/natanz.htm>.

<http://www.nsarchive.chadwyck.com>.

<http://www.nti.org/db/china/ncaorg.htm>.

JONES, Peter, *A Gulf WMD Free Zone within a Broader Gulf and Middle East Security Architecture* Dubai: Gulf Research Center, 2005.

KİBAROĞLU, Mustafa, "Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power," *The Middle East Journal*, Bahar 2006, Cilt. 60, No. 2, Middle East Institute, Washington DC,

KİBAROĞLU, Mustafa, "EURATOM & ABACC: Safeguard Models for the Middle East?" Jan Prawitz ve James F. Leonard, eds., *A Zone Free of Weapons of Mass Destruction in the Middle East*, New York, Geneva: UNIDIR, 1996.

KİBAROĞLU, Mustafa, "Iran's Nuclear Program May Trigger the Young Turks to Think Nuclear," Carnegie Analysis, <http://www.carnegieendowment.org/npp/publications/index.cfm?fa=view&id=16284>.

KİBAROĞLU, Mustafa, "Isn't it Time to Say Farewell to US Nukes in Turkey?" *European Security*, Cilt. 14, No. 4 (2005), s. 443-457.

KNOWLTON, Brian, "Some held hostage in '79 say Iran's chief was a captor," *International Herald Tribune*, 1 Temmuz 2005.

KOCH, Andrew ve WOLF, Jeanette, *Iran's Nuclear Facilities: A Profile*, Monterey, CA.: Center for Nonproliferation Studies, 1998.

LAVOY, Peter R., "Nuclear Myths and the Causes of Nuclear Proliferation," *Security Studies*, Cilt. 2, No. 3-4 (Bahar-Yaz 1993).

MEYER, Stephen M., *The Dynamics of Nuclear Proliferation*, Chicago: The University of Chicago Press, 1984.

Mülakat, Prof. Dr. Steven Miller, 28 Haziran 2005, Cambridge, MA, ABD, Harvard Üniversitesi 'Belfer Center for Science and International Affairs'.

Mülakat, Dr. Kaveh Afrasiabi, 26 Aralık 2004, Tahran.

Mülakat, Dr. Richard Russell, 9 Şubat 2005, Washington D.C., Washington Institute for Near East Studies, "Beyond Iran: The Risk of Nuclearizing Middle East" adlı panel.

Mülakat, Dr. Saeed Khatibzadeh, 27 Aralık 2004, Tahran.

POLLACK, Kenneth M., *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, New York: Random House, 2004.

POLLACK, Kenneth ve TAKEYH, Ray, "Taking on Tehran," *Foreign Affairs*, Cilt. 84, No. 2, Mart/Nisan 2005.

Public Papers of the Presidents: Richard Nixon, 1969.

RAFSANCANI, 6 Mart 2005 tarihinde Tahran'da düzenlenen Nükleer Teknolojiler Konferansı'ndaki konuşması.

RUSSELL, Richard "A Saudi Nuclear Option," *Survival*, Cilt. 43, No. 2 (Yaz 2001).

SAGAN, Scott D. "Why Do States Build Nuclear Weapons? Three Models in Search of a Bomb," *International Security*, Cilt. 21, No. 3 (Kış 1996/97).

SAGAN, Scott D. ve WALTZ, Kenneth N., *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*, New York: W. W. Norton & Co, 1995.

SAGHAFİ-AMERİ, "NPT and New International Security Environment", International Conference on Nuclear Technologies and Sustainable Development, Konferans, 5-6 Mart 2005, Tahran.

SAHİMİ, Muhammad, "Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure," Payvand's Iran News, 22 Kasım 2004, <http://www.payvand.com>.

TANYA, Ogilvie-White, "Is There a Theory of Nuclear Proliferation? An Analysis of the Contemporary Debate," *The Nonproliferation Review*, Cilt. 4, No. 1 (Güz 1996).

TEHRAN MAGAZİNE, 18 Mart 1974.

VAZIRI, Haleh, "Iran's Nuclear Quest: Motivations and Consequences," Raju G. C. Thomas, (ed.), *The Nuclear Non-Proliferation Regime*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1986.

ZAK, Chen, *Iran's Nuclear Policy and the IAEA: An Evaluation of Program 93+2*, Washington D.C.: The Washington Institute for Near East Policy, 2002.